

שער שביעי

משנות השביעים והלאה: מו"לות מסחרית הצומחת מתוך המו"לות המצנטית – הדורות הבאים בשושלות המו"לים של משפחות שוקן וזמורה

אחרי חורף 1970

שנת 1970 הייתה שנה קשה לספרות העברית. באותה שנה נפטרו בזה אחר זה לאה גולדברג, ש"י עגנון, נתן אלתרמן, אביגדור המאירי ואליעזר שטיינמן (מעט קודם לכן, בנובמבר שנת 1969, נפטר יהודה בורלא). באותו זמן זכו להצלחה פרוזאיקונים, שהחלו להתפרסם בשלהי שנות ה-50 ופרחו בשנות ה-70 וה-80 ובהם עמוס עוז, א"ב יהושע, עמליה כהנא-כרמון, אהרן אפלפלד, דוד שחר, בנימין תמוז, יעקב שבתאי ויהודית הנדל.

שנות ה-70 בישראל החלו באופוריה שלאחר מלחמת ששת הימים, במקביל למלחמת ההתשה בגבולות, שהסתיימה במלחמת יום כיפור הנוראה. שנים אלו הסתיימו בחתימת הסכם השלום עם מצרים, בהנהגת מפלגת השלטון החדשה, הליכוד. קץ שלטון מפלגות הפועלים במדינה סימנה גם את עליית החברה הקפיטליסטית וערכיה.

בנסיבות אלה עלתה הוצאת "זמורה-ביתן-מודן", שנעשתה, בשיתוף עם גורמים נוספים בעולם המו"לות, למפעל המשמעותי ביותר בשדה ההוצאה לאור בישראל בעשור הראשון למאה העשרים ואחת. במקביל התחלפו הדורות בהנהגה של הוצאת "שוקן" והניהול עבר לידיה של רחלי אידלמן, בתו של גרשום שוקן ונכדתו של ש"ז שוקן, מייסד ההוצאה, ומצד אמה היא נכדתה של שושנה פרסיץ, מייסדת הוצאת "אמנות". אידלמן היא דמות בולטת במו"לות הישראלית וזאת, בין היתר, בזכות כהונותיה כיו"ר התאחדות הוצאות הספרים בישראל.

זמורה-ביתן-מודן¹

אהד זמורה (1933–2003), בנו של ישראל זמורה, עבד בין השנים 1956–1986 בעיתון "דבר" ונעשה באמצע שנות ה-60 עורך מוסף סוף-השבוע של העיתון, וסגנה של חנה זמר, עורכת העיתון.² בתקופה זו – תקופת המיתון של שנות ה-60 – נחלץ אהד זמורה לחלץ את בית ההוצאה שהקים אביו, "מחברות לספרות", מקשייו הכלכליים. במקביל לייצוב "מחברות לספרות" ולעבודתו ב"דבר" יעץ זמורה להוצאת "לוין אפשטיין" וערך בעבורה אלבום ניצחון לאחר מלחמת ששת הימים. אלבום זה, כשאר אלבומי-הניצחון שצצו אחרי המלחמה, זכה להצלחה גדולה. זמורה: "אז היה לי לראשונה כסף משלי. ויכולתי לקנות מכונית משלי. הייתה לי ילדות מאושרת אבל לא לגמרי קשורה לכסף. כסף לא היה."³

אהד זמורה הבין, לדבריו, כי הוצאת ספרים לאור אין פירושה, בהכרח, חיים מן היד לפה והוא החליט להיכנס לעסק הזה עם שני שותפים: אשר ביתן, רואה חשבון שהוציא ספרים אחדים, ועודד מודן, שהיה חשב בהוצאת "לוין אפשטיין" עד שרכש את בית ההוצאה והיה למו"ל. שלושתם הפיצו את ספריהם דרך אותו המפיץ, עד שמכר משותף, הצייר דני קרמן, הציע שהשלושה יעבדו יחד. בשנת 1973 קמה הוצאת "זמורה-ביתן-מודן", הידועה גם בשם זב"מ. הספר הראשון שהוציאו, "תמונה קבוצתית עם גברת" של היינריך בל, זכה להצלחה גדולה, זאת למרות שיצא במהלך מלחמת יום הכיפורים. אנשי זב"מ זכרו לבל חסד נעורים, קנו את הזכויות על כל ספריו והוציאו לאור תרגומים של עוד עשרה מהם.

¹ אני מודה למרב נשר על סיועה בחלק זה.

² מו"ל נוסף, שהיה עורך מוסף סוף-שבוע, הוא רם אורן, שערך במשך שנים את המוסף הפופולרי "7 ימים" של "ידיעות אחרונות".

³ הציטוטים המובאות מדבריו של אהד זמורה כאן ולהבא לקוחות משלושה ראיונות, שערכתי עמו במהלך שנת 2003, בביתו שבמושב ניר צבי ובבית כנרת-זב"מ שבאזור התעשייה באור יהודה. על עליית הוצאת כנרת-זב"מ ראו בשער התשיעי.

אהד זמורה כעורך

אהד זמורה נקט קו עריכה שונה מזה של אביו. את הספרים האיכותיים שהוציא מימן בהוצאה של ספרים איכותיים פחות ונמכרים יותר. הוא הצהיר: "אני יכול להוציא ספרים שאינם מוצאים חן בעיני ואף לא מעניינים אותי, מפני שאני מנסה לתקן את הטעויות שאבי עשה. אם אצהיר שאני רוצה רק ספרות מעולה והעסק לא יהיה רווחי – אפסיק להיות מו"ל, כי אני לא רוטשילד".⁴

על עבודתו כמו"ל ניתן להקיש מהעדויות על עבודתו כעורך ב"דבר". מזכיר המערכת של העיתון, הרצל ארליך, אמר עליו: "הדייקנות, הסדר והניקיון תרמו הן לעבודתו כעורך והן לעבודה כמזכיר מערכת [...] הקפדנות, הירידה לפרטים וההתירה לשלמות – היו תכונות בולטות אצלו אז וגם היום".⁵ אהד עצמו סיפר: "אני רואה את אחד התפקידים המרכזיים של העורך בהעלאת רעיונות, דבר הנחוץ גם בהוצאה לאור. חשוב להתמצא במה שמתרחש, חשוב להתעניין בתחומים רבים... חשובים גם כושר ארגון טוב, סקרנות תרבותית ופוליטית, ערנות לחידושים... לאנשים ולנושאים חדשים" (די-נור, 1983).

"דבר", ביטאונה של מפלגת השלטון דאז – מפא"י, שנהייתה מפלגת העבודה – היה אז, אמנם, לאחר שיא כוחו, אך עדיין היה עיתון מוביל בישראל. בשנים שזמורה עבד בו התקבצה שם חבורה של יוצרים בולטים וביניהם נחום ברנע, דורון רוזנבלום, מיכאל הנדלזליץ, יהונתן גפן, רות בונדי, דני קרמן ויאיר גרבוז. בעריכתו של זמורה עסק "דבר השבוע" בסוגיות פוליטיות ותרבותיות בראייה רחבה ובגיליונות החג ריכז אליו – על-פי מיטב המסורת, של העיתונות העברית כ"כתבי הקודש של האדם החילוני"⁶ – יוצרים רבים וביניהם עמוס עוז, חיים באר,

⁴ בהרחבה: שוחט, צ. (3/1/97). "שניים שלושה דברים שלא ידעתם על אהד זמורה". מוסף הארץ, הארץ, ע' 42.

⁵ בהרחבה: די-נור, נ. (1983). "להיות סוציאליסט פעיל וגם בעל עסקים". אותות, 53, 10.

⁶ נייגר, מ. (2004). "כתבי הקודש של האדם החילוני: המוסף לספרות כריטואל". פנים, 12: 22–12.

Neiger, M. and Roeh, I. (2003). The Secular Holy Scriptures: The Role of the Holyday Literary Supplements in the Israeli Press and Culture. *Journalism: Theory, Practice & Criticism*, 4(4), 477–489.

דן צלקה, יורם קניוק, משה שמיר וס. יזהר. רשימה זו מעידה על היכולת של זמורה לקלוט את הלכי-הרוח שרחשו בציבור ולהגיב אליהם בפרסום פרי עטם של הטובים שביוצרים. אל כושר העריכה, דהיינו היכולת לכונן במה לטובי היוצרים, הצטרף כושר הניהול ובכללו יכולת לפעול בלחץ של לוחות-זמן קשוחים ולעמוד מול יוצרים ומול בעלי שררה כאחד. עריכת המוסף הייתה עמדת-כוח חשובה ומקור לנגישות, הן אל הממסד הפוליטי והן אל הממסד הספרותי.

כפי שהוזכר בנוגע ליצירותיו של היינריך בל, כעורך של בית הוצאה היה זמורה מאופייני בנאמנות ליוצר. משרכשה זב"מ את הזכות לתרגם ולהפיץ ספר אחד של סופר, הרי המשיכה והדפיסה את ספריו גם אם נפלו ברמתם מהספרים שקדמו להם, או שנראָה כי פוטנציאל המכירה שלהם נמוך. "השיטה שלי", אמר אהד זמורה, "הייתה שאני מוציא את כל הספרים של אותו סופר, גם כשיצא משהו לא טוב שלו". ההוצאה התמקדה כך בסופרים הגרמנים שפעלו המחצית השניה של המאה ה-20 – גינטר גראס ("תוף הפח", תרגום: חיים איזק), זיגפריד לנץ ("השיעור בגרמנית", תרגום: חיים איזק), והינריך בל – אבל התייחסה באופן זה גם לסופרים כגון הווארד פאסט, ז'ורז' אמאדו, ג'ון אפדייק, סול בלו (15 ספרים), קורט וונגוט, סומרסט מוהם, קרלוס קסטנדה (12 ספרים) יוזף רות, פיליפ רות (15 ספרים) וכן הסופר הישראלי ס. יזהר לאחר ששב משתיקתו (22 ספרים!). אכן, החל מאמצע שנות ה-70 התרכזה ההוצאה בתרגומים. היא אף בחרה לתרגם מחדש ספרים שפורסמו בהוצאות אחרות והוציאה אותם בתרגומים חדשים (כך, לדוגמה, ספרו של אריך מריה רמרק, "במערב אין כל חדש" ומספרי תומס מאן). הסופרים, שנמנו כאן, והעקביות בהוצאת ספריהם מיצבו את זב"מ כבית הוצאה איכותי גם בשעה שהוציא ספרות פופולארית וכן ספרי בישול, ילדים ופנאי. עם זאת, היה להוצאה קושי באשר לספרות מקור. עניין זה יידון להלן.

דרכי הפעולה של השותפות מו"לית

שלושת השותפים עבדו בצוותא, אך שמרו על עצמאותם. סיפר אהד: "היה לנו נוהג בהתחלה, שכל אחד מהשלושה יכול להציע ספר. הספר צריך להתקבל פה אחד. אם אין 'פה אחד', המציע יכול להוציא את הספר בהוצאה שלו. לא ביטלנו את ההוצאות הישנות. אני נשארתי עם 'מחברות לספרות', עודד נשאר עם 'לוי'ן אפשייין' ואשר נשאר עם 'ביתן'. אסור היה להוציא משהו חדש לאור לפני שמציעים זאת לשותפות, אבל אם זה נדחה שם, אז אפשר היה להוציא בעצמו".

אשר ביתן הביא לשותפות את דן בן אמוץ, שהוציא תריסר ספרים בהוצאה ובהם "לזכור ולשכוח", שתורגם לאנגלית. בשנת 1975 יצא לאור ספר הבישול הפופולרי, "מהמטבח באהבה", של רות סירקיס. עד שנת 1982 נמכרו ממנו 200 אלף עותקים ועד כה יצאו עשרות מהדורות שלו, חלקן גם בהוצאת "ר. סירקיס". הספר היה תרנגולת המטילה ביצי זהב ובעקבותיו בא ספר מצליח נוסף, "מהמטבח בהנאה" (עוד נרחיב את הדיבור על הספר ועל הוצאת "ר. סירקיס").

דרך הפעולה של זב"מ באותה תקופה הייתה דומה לזו שנהגה בימי "מחברות לספרות" – ובכלל זה הפגישות עם הסופרים בבתי הקפה – יותר מאשר לזו שבבית ההוצאה המפואר הנוכחי, שהינו מיזוג מלא של שלוש ההוצאות המקוריות. "לא לקחנו משכורות לעצמנו", מספר אהד; "לא שכרנו צוות. לא שכרנו משרד. היינו עושים ישיבת בוקר יומית ב'קפה תמר', מכיוון שאני עבדתי ב'דבר' [קפה תמר] סמוך לבניין 'דבר'. מ. נ. [ישיבה נוספת הייתה מתקיימת בבית בתל-אביב, בערב". כך צומצמו הוצאות כספיות. בתוך 5–6 שנים הייתה זב"מ להוצאה משמעותית ומובילה.

בשנת 1982 פרש עודד מודן והזכויות על רוב ספרי הבישול של זב"מ נשארו בידיו. מודן סיפר בראיון, כי ביקש לפרוש לדרך עצמאית ולא חשף מחלוקות בתוך השותפות.⁷ ככל הנראה, ההכרעות המשותפות בתחום הספרות היפה לא היו

⁷ ראיון עמו נערך בינואר 2005 במושב בן-שמון.

לטעמו. זמורה: "מעלות השיתוף הינן חלוקת האחריות וההתייעצות המשותפות. המגרעות – הפשרות שאתה חייב לעשות. הוא החליט לפרוש עם ספרי הבישול. אשר ביתן ואני החלטנו להישאר, כי היה חבל לראות את שבירת ההוצאה שבנינו" (די-נור, 1986). בשנת 1996 פרש אשר ביתן ואהד זמורה רכש את חלקו. בראיון עמו סיפר זמורה כי לאורך הדרך שמר על ראשי התבות של הוצאה, זב"מ: בהתחלה שיקף השם את שמות השותפים (זמורה-ביתן-מודן), לאחר שפרש מודן נשאר השם אך מבחינת זמורה ראשי התבות היו: זמורה-ביתן מוציאים לאור, ולאחר שעזב ביתן, ראשי התבות היו ל"זמורה ובניו מוציאים-לאור".

רכישת הוצאת "דביר" בידי "זמורה ביתן"

בתי הוצאה מעטים בלבד רכשו להם מוניטין ויוקרה כהוצאת "דביר", המזוהה יותר מכל עם מפעלו הספרותי והמו"לי של חיים נחמן ביאליק – הקמת "בית הוצאת ספרים לאומי"⁸. "דביר" נוסדה בברלין בשנת 1921 כהמשך המפעל המו"לי הראשון של ביאליק, הוצאת "מוריה", שקמה באודסה בשנת 1901. לצד ביאליק פעלו בה י"ח רבניצקי, ש. בן-ציון, וכן א"ל לווינסקי, אחד העם, מאיר דיזנגוף, רב-צעיר ואחרים. "מוריה" ו"דביר" נועדו לרכז את היצירה העברית בפרוזה, בשירה, בפובליציסטיקה ובמדע. הן הוציאו לאור את ספריהם של מנדלי מוכר ספרים, שלום עליכם, י. ל. פרץ, ש. אש, י. ד. ברקוביץ, פרישמן, שופמן, ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור, לילינבלום ואחרים.

בשנת 1986 רכשה "זמורה-ביתן" את הוצאת "דביר". אהד זמורה ראה זאת כהגשמת חלום: "דביר" היה מבחינתי השם הגדול של המו"לות העברית... הפגישו אותי עם אחד השותפים, אשר רשף, האבא של רפי וצלי רשף [משפחת רשף הייתה הבעלים של "כתר", מראשית שנות ה-90 ועד שנת 2016. מ. נ. תוך שלושת רבעי שעה רכשתי את 'דביר'. זה היה שלוש שנים לאחר מות אבי. ציער

⁸ ביאליק, ח.נ. (תרפ"ו). דביר ומוריה: סקירה קצרה על גדולתם והתפתחותם. ניו-יורק: חמו"ל (עמ' 4). ראו עוד בשער השלישי בספר זה (עמ' 96-101).

אותי, שהוא לא ראה את הדבר הזה. 'דביר' היה שם דבר. אבא היה בקשר עם ביאליק, והוא היחיד מהדור שלו, שלא הצטרף למרד". עם היוודע דבר הרכישה, כתב מיכאל הנדלזלץ:

רכישת "דביר" על-ידי "זמורה-ביתן" נראית במבט ראשון (ושני ושלישי) כאידיאלית. מצד אחד, הוצאה עם מוניטין, עבר מפואר ורשימת קטלוג שכמעט אין כדוגמתו בספרות העברית, ששני שלישים ממנו עדיין 'אין פרינט'. מצד שני, הוצאה נמרצת שיש לה תדמית מסחרית ובקטלוג שלה לא מעט להיטים מסחריים, אך בהחלט לא הוצאה מסחרית בלבד. אם הכלה היא ממשפחה טובה, הרי שגם לחתן אין במה להתבייש, וכל אחד מהצדדים מביא נדוניה מכובדת, גם אם מסוג שונה [...] מצד אחד יוצאת אמנם ההוצאה מידי יורשי מייסדיה וראשוניה (בעיקר ממשפחת שמריהו לוינ), אבל היא עוברת לידי מי שהצליח להציל את הוצאת "מחברות לספרות" מחובות כבדים ולהקים הוצאה משגשגת בזכות עצמה. הוצאת "זמורה-ביתן" רוכשת ב"דביר", באחת, גם עבר מכובד [...] הזיווג החדש יהיה מכוון, מן הסתם, לשמר את השאפתנות האיכותית מבלי להסתפק בצניעות הכמותית.⁹

זוהי האירוניה של ההיסטוריה: אהד זמורה, בנו של איש חבורת "יחדיו", רכש את בית ההוצאה, שייצג את מה שאביו וחבורתו קמו נגדו.¹⁰ יש טעם להזכיר פה, כי לדעת החבורה, "דביר" הצליחה במפעל הכינוס הגדול שלה, פרסמה עשרות ספרים של יוצרי דור התחיה והקודמים להם, אך נכשלה בייצוג כל הזרמים בספרות העברית, קרי, ספרות המודרניזם ובפרט זו של אנשי "יחדיו". כָּשֶׁל זה היה ממניעי החבורה להקים כתב-עת ובית הוצאה משלהם, תוך השתלחות בהוצאה היריבה, שבחורה "להדפיס משוררים מתים". והנה, לאחר שהפרי המו"לי של החבורה – הוצאת "מחברות לספרות" – הגיע במשך הזמן עד סף פשיטת רגל,

⁹ הנדלזלץ, מ. (1/4/86). "העבר עם הפנים אל העתיד". הארץ, ע' 8.
¹⁰ ראו לעיל, הסעיף 'ישראל זמורה: מבקר ספרותי, מו"ל ועורך' ואילך, בפרק 4.

ולאחר שחולץ מהמשבר הזה, הצליח בנו של מייסד "מחברות לספרות" ועורכה לרכוש את "דביר", חרף הסיכון הכלכלי שבעסקה.

הנכס הכלכלי של דביר היה ספרי ביאליק, כדבריו של מיכאל הנדלזלץ: "ביאליק לעולם יימכר, במהדורות שונות, וכתביו הם נכס שאפשר לומר עליו גם לא במליצה – לא יסולא בפז" (הנדלזלץ, 1/4/86). אבל מלבד אלה בשנת 1986 לא היו ב-backlist של "דביר" אלא מעט מאוד ספרים עם פוטנציאל מכירה. כדבריו של אהד זמורה: "הנכסים האדירים שהיו ל'דביר' היו נכסי רוח, אבל נכסים אמיתיים רבים לא היו". בתחילת שנת 2005, כשבעים שנה לאחר מותו של ביאליק, פג תוקף זכויות היוצרים על יצירותיו וכך בא הקץ על הנכס הכלכלי הגדול של ההוצאה.¹¹

רכישת "דביר" נועדה, בין השאר, להתמודד עם הבעיה, אשר באה לידי ביטוי בביקורת שנמתחה אז בעיתונות על "זמורה ביתן": ה"אין פרוזה עברית בזמורה-ביתן", גם לא ספרות ילדים מקורית".¹² זוהי בעיה אופיינית לבית הוצאה חדש, המבקש לעסוק בספרות מקור: סופרי המקור הבולטים קשורים להוצאות אחרות. עניין זה מצטרף לעובדה, שההתבססות הכלכלית של ההוצאה החדשה מצריכה אותה להוציא גם ספרות שאינה "יפה" (במקרה של זב"מ – ספרי הבישול של סירקיס). לכן נרתעים ממנה יוצרים איכותיים, שהיו עשויים לפרסם בה.

האופן בו התמודדה ההוצאה עם הקושי למשוך סופרי מקור יכול לשמש מודל בו ישתמשו גם הוצאות אחרות בעתיד: ראשית, מיצוב ההוצאה באמצעות הספרות המתורגמת כפי שראינו לעיל; שנית, רכישת הוצאה קטנה אך ידועה בשמה הספרותי (במקרה של זמורה, הוצאת "דביר", גם אם כפי שיוצג להלן אולי לא היה הכרח בצעד זה), שלישית, ניצול קשרים אישיים והכרות עם דמויות בעולם

¹¹ לקראת פקיעת הזכויות הבלעדיות של "דביר" על כתבי חיים נחמן ביאליק היא הוציאה ב-2004 את "היא יושבה לחלון – כל שירי האהבה" עם איורים של דני קרמן. קובץ נוסף משל ביאליק, "השירים", בעריכת אבנר הולצמן, הוציאה "דביר" באותה שנה, כשהקובץ "סיפורים" יצא בשנת 2008.

¹² הדרי-רמג', י. (1986, אפריל 4). "סוף-דבר", הארץ, מוסף הארץ, עמ' 22–23.

הספרות כדי למצוא יוצרי מקור שבכל זאת יפרסמו בהוצאה. כך, לדוגמה, התגאה זמורה בחיבור שלו עם אחד מהבולטים בסופרי דור תש"ח, מחבר "ימי צקלג", ס. יזהר, שהיה קשור להוצאות הפועלים, "עם עובד" ו"ספרית פועלים". הקשר הזה כמו גם הקשר לעורך חיים פסח (ראו להלן) הוביל ליצירה ולפריחה של הסופר ושל "זמורה ביתן" כאחד, ואפילו של אהד זמורה עצמו.¹³ יזהר נחלץ משלושים שנות שתיקה. בשנים 1992–1999 פרסם, בפרץ יצירה אדיר, שישה ספרים, שפורסמו על-ידי "זמורה-ביתן": "מקדמות" (1992), "צלהבים", "צדדים", "אצל הים", "מלקומיה יפהפייה" ו"גילוי אליהו" (1999).

אבל התפתחות זו התרחשה למרות רכישת "דביר" בידי זמורה, לא בגללה. יזהר סירב להיענות להצעתו של אהד זמורה, שיוציא את ספריו ב"דביר", מפני שלא רצה להיות מזוהה עם בית ההוצאה הנושן. ספריו של יזהר רואים אור על-ידי הירשת של "מחברות לספרות" – "זמורה-ביתן" – לצד ספריהם של אהרן מגד, של דן צלקה ושל חנוך ברטוב הוותיקים, ושל הסופרים הצעירים יותר, אתגר קרת ואורלי קסטל-בלום.

כך תיאר חיים פסח, שהיה העורך הראשי של ההוצאה, את החיבור של יזהר אל ההוצאה:

שבועיים לאחר שהתמנתי לעורך הראשי של הוצאת זמורה-ביתן, כך פתאום באמצע הבוקר, החלטתי לפנות ל ס. יזהר. הרעיון שלי היה פשוט: להציע לו להוציא מחדש את "ימי צקלג" (ואחר כך את כל כתביו) בהוצאת זב"מ. קבלתי את מספר הטלפון שלו בארה"ב, שם שהה באותה העת, ומרוב התרגשות שכחתי לחלוטין שהייתה זו שעת לילה אצלו. יזהר ענה לי מנומנם ומופתע מאוד אך מייד התעשת

¹³ אחד הדברים הראשונים, שביקש להראות לי כשביקרתי בביתו במושב ניר צבי, היה המהדורה המיוחדת של כל כתבי ס. יזהר, שהודפסה על נייר איכותי וכל עותקיה מוספרו. זמורה הדגיש, כי הדפסת המהדורה המיוחדת עלתה כחצי מיליון שקלים וכי הוא השקיע אותם בשמחה, בלי ציפייה שאפילו חלקה הגדול של השקעה תחזור, וכל זאת – לכבודו של ס. יזהר.

והבטיח להשיב לי במהרה. ואכן, בערב הבא התקשר והודיע שישמח לממש את בקשתי. כמה שבועות לאחר מכן נחתם החוזה והתחלנו בעבודה. יזהר החליט לשנות ולהשמיט מלים, פסקאות וקטעים שלמים שהומרו באחרים. הופתעתי מאוד, כשהופיעה המהדורה החדשה שבתוך כל המאמרים בעיתונות כמעט ולא הבחינו כלל בשינויים הדרמטיים הללו.

בחודשים הבאים עבד על עריכה מחדש של ספריו האחרים. יזהר היה מאוד ענייני בכל הנוגע לספריו הקודמים, אבל הזדעף מאוד בכל פעם שהצעתי לחשוב על כתיבת ספר חדש. לאחר שנכוויתי כמה פעמים כמעט וחדלתי להזכיר את העניין. מדי פעם המלצתי בפניו על ספרים חדשים שראו-אור, ספרים שהיה קורא בדקדקנות ולא חוסך מהם את שבטו, בעל-פה, כמובן. ובכל זאת שמחתי שהסכים לשוחח – שלא כבעבר – על ספרות בכלל. את נושא הספר החדש הזכרתי בזהירות רבה. הבנתי שאם נמנע מכתיבת פרוזה במשך כמה עשרות שנים, מן הסתם הפצע – שלא ידעתי מהו – עדיין לא הגליד. וכך, בשעות בהן לא עבדנו בעריכה, שוחחנו יותר ויותר על עניינים ספרותיים, מהספרות הקלאסית ועד לקולות החדשים בספרות העברית. את הערותיי בענייני עריכה נהג בתחילה לבטל בהינף יד, אך ככל שחלפו הימים נעשה קשוב יותר ואף עודד אותי להעיר.

כשנה, כמדומני, מאוחר יותר פנתה אליו אריאנה מלמד ממדור הספרות של עיתון "חדשות" להשתתף בפרויקט בו ספרו סופרים שונים על הזיכרון הראשון שלהם. בתחילה ביטל את הרעיון בזעף, אבל אחר כך התרכך וכתב. זו הייתה תחילתו של "מקדמות", הספר הראשון שכתב אחר שתיקה ארוכה. דיברנו הרבה על "מקדמות", לפעמים במשרד ופעמים כשטיילנו בשדה שמאחורי ביתו במושב מישר. מעולם, לפני כן לא פגשתי אדם מאוהב ברגבי אדמה. בתוך

הדיבורים על הספר הנכתב, יזהר היה מספר לי, טיפוס אורבני ללא-תקנה, על כל צמח ופרח- פרא בשדה. שמת לי לב לכך שמעולם לא דיבר על ים, על כל ים, ועל הים שמעבר לאדמה הזאת שלנו ועל היקום שמעבר לים וחשבתי על כל המשתמע מכך. אני הייתי שומע את הדברים ושותק. אמרתי לעצמי: האיש הגדול הזה מדבר אלי, מספר לי על ילדותו, על השקפתו התרבותית, החברתית והפוליטית, וכל מה שאומר עלול לשבש את רצף דבריו. וזה הדבר שהשאיר לי, הדברים הכתובים והדברים שנאמרו ונשארו חקוקים בזיכרון (סטטוס של חיים פסח בפייסבוק, 12/4/16).

מלבד ההצלחה עם ס.יזהר אפשר להזכיר כי פסח הביא להוצאה גם את עיריית לינור ששלושת ספריה הראשונים ("שירת הסירנה", "שתי שלגיות" ו"הבלונדינית הסודית") ראו אור בהוצאה, והיא נדדה עם חיים פסח להוצאת "כתר" כשזה עבר להוצאה זו. "זמורה-ביתן" ביססה אפוא את מעמדה בתחום ספרות המקור ללא המותג "דביר", שנראה מיושן מתמיד. אבל "דביר" פעילה בהוצאת כתבי ביאליק ולצידם – ספרי הילדים של מרים ילן-שטקליס, של אנדה עמיר-פינקרפלד ושל פאול קור, כתבי שלום עליכם וספרי ההיסטוריון צבי יעבץ. הנה כי-כן, בפרספקטיבה היסטורית מתגמדים ההבדלים בין "מחברות לספרות", המודרניסטית בשעתה, לבין "דביר" השמרנית. שתי ההוצאות פעלו משיקולי איכות, שתיהן עסקו – כל אחת בדרכה – בכינוס נכסי רוח מדורות קודמים, למרות שלא ראו ברכה כלכלית בעמלן, ולבסוף, השתיים – "דביר" ו"מחברות לספרות" בגלגולה כ"זמורה ביתן" – פעלו במשך כחמש עשרה שנה תחת קורת גג אחת. "זמורה-ביתן" עוסקת גם במדע בדיוני ובפנטזיה וכן בספרות-עזר כמדריכים וכספרי-יעץ. בין ספרי ההוצאה המצליחים והנמכרים לאורך זמן: "ההוביט" ו"חבורת הטבעת" (מסדרת "שר הטבעות") מאת ג'ון רולנד רעואל טולקין, "יָן ואומנות אחזקת האופנוע" מאת רוברט מ. פירסיג, "המדריך הישראלי להריון ולידה" מאת עמוס בר וטלי רוזין וספרי הילדים של פאול קור ובהם ספרי "כספיון".

ספרות ילדים – סדרת "מרגנית"

נכס נוסף של "זמורה-ביתן" היא סדרת ספרי "מרגנית" האיכותית ובה ספרי מופת מתורגמים לילדים ולנוער (ללא ספרות מקור), בעריכת יחיעם פדן. בסדרה זו המשיך אהד זמורה את מסורת ספרות הילדים והנוער האיכותית של "מחברות לספרות".

לדברי יעל מולצ'דסקי, האחראית על הסדרה מטעם ההוצאה ועורכת ספרי הנוער, יש בקטלוג של "מרגנית" כ-150 כותרים ומהם כ-120 יוצאים עדיין בדפוס. בין רבי המכר של הסדרה: "אלוף הבלשים בלומקוויסט" מאת אסטריד לינדגן (תרגום: מרים שוסטרמן), ספריו של לוי אלכסנדר ובהם "היורה השחורה" (תרגום אורי בלסם), סדרת ספרי "בית קטן בערבה" מאת לורה אינגלס וילדר (בתרגום: אבירמה גולן, זהר שביט וטלי נתיב-עירוני), סדרת "הלקחנים" מאת מרי נורטון (תרגום: יוכבד פרימן), ספרי רואלד דאל, הספרים של אורסולה קרבר לה-גוויין ובהם "הקוסם מארץ ים" (תרגום: תמי כץ מושיוב), "ילדי המסילה" של אדיט נסביט (תרגום איטה אלחנני), "סטיוארט קטינא" של אלטון ברוקס וייט (תרגום: זהר שביט), ספריו של מיכאל אנדה ובהם "מומו" ו"גים ונהג הקטר" (תרגום: לנדה מטלון), והספר הנמכר ביותר – "מר אל, כאן אנה" של פיין (בתרגום אוריאל אופק).

בבדיקת תרגומים מצרפתית, שערכה מרב-לי שרי (1999) לספרי אלכסנדר דיומא לילדים ולנוער, נמצא, כי התרגומים של הסדרה טובים מאוד.¹⁴ בין היתר, הושוו תרגום "הרפתקאות המוסקטרים" שבסדרה לשני תרגומים של הוצאת "מ. מזרחי", "האיש במסיכת הברזל" ו"מחרוזת המלכה" בתרגום מיכה פרנקל. בבדיקה עלה כי שלושת התרגומים קרובים להיות מלאים אך בתרגומו של אביטל ענבר ב"מרגנית", המלאות והקרבה למקור כולטות בהשוואה לשני התרגומים

¹⁴ שרי, מ. (מרב נשר) (1999). השפעת נורמות תרגומיות על המרת תכונות הרומן ההיסטורי בתרגום שלושה רומנים של אלכסנדר דימה לעברית בעשור האחרון. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב.

האחרים. כמו כן עלה, כי המשלב ורמת הסגנון (הערכיות הסגנונית) בתרגום של "מרגנית" גבוהים.

עשיית הספר (bookmaking)

הספרים של זב"מ וספרי הילדים בפרט בולטים בעיצובם הנאה. לפני-כן פעלה "דביר" לשינוי צורת הספר העברי – להדפיסו על נייר משובח יותר, בפורמט נוח ובכריכה מהודרת. מגמה זו הייתה בין הגורמים להתמוטטות הכלכלית של ההוצאה. בהקשר זה יש לציין את "ספרי תרשיש" ואת ספרי "עקד" הראשונים (ראו בשער הקודם). כל אחת מאותן ההוצאות הגיעה להישגים בעיצוב ספריה ותרמה לשיפור בעשיית הספר בישראל. גם זב"מ תרמה את חלקה בעיצוב הספר העברי. ראשיתו התרומה בספרי הבישול של ההוצאה, החל ב"מהמטבח באהבה" של רות סירקיס. עד לאותה העת, ספרי הבישול בארץ היו קבצי מתכונים. לא היו בהם תצלומים והפורמט שלהם היה נזירי. אלבום הבישול של רות סירקיס חרג מתבנית זו וזכה מייד להצלחה מסחררת. (ראו עוד בסעיף "ר. סירקיס – הוצאה לאור").

זב"מ ידעה לנצל את השינוי שהתחולל בחברה הישראלית באותה עת: מעבר מחברה סוציאליסטית לחברת-צריכה, מעבר ממנטאליות של צנע ומיתון למנטאליות של שפע. לפיכך גבר הביקוש לא לספרי בישול בלבד, אלא לספרים מעוצבים יפה. בחברת שפע, אסתטיקה – ובכללה עיצוב המוצר – היא ערך תרבותי, שיש לו, כמובן, השלכות כלכליות: יש ביקוש למוצר נאה, מעוצב היטב. העיצוב אינו עומד בפני עצמו, אלא הוא נועד להבליט את המוצר מתוך המוצרים המתחרים בו. זמורה ניצל אפוא את הצורה החיצונית של הספר כאמצעי-שיווק מן המעלה הראשונה, ותובנה זו תרמה הרבה להצלחת ספריה בשנות ה-70. הוא אמר:

אנחנו עשינו את מהפך העטיפות בארץ... תחילה, המשיכו המו"לים המתחרים כרגיל, עד שפתאום הם שמו לב, כי הספרים שלנו מצליחים מאוד. הם נבהלו ואז כולם, כמעט ללא יוצא מן הכלל, שינו את הפורמטים שלהם לפורמטים שלנו, ואימצו לעצמם את הגישה שלנו לעטיפות. אבל עטיפה אינה מוכרת ספר. מכיוון שיש כל-כך הרבה ספרים, העטיפה לפחות מושכת אותך לקחת את הספר ליד, ואז עשית את הצעד הראשון, שאולי בעקבותיו תקנה את הספר. המעניין הוא, שהצד החיצוני של הספרים היה די עלוב לא רק בתקופה של אבא שלי, אלא עד לשנות השבעים.¹⁵

גם אם יש הגזמה בדבריו של זמורה, הדברים מעידים על תפיסה חדשה שהחלה לתפוס מקום בשדה ההוצאה לאור בארץ. תפיסה המעניקה מקום מרכזי יותר גם לצדדים הפיזיים בהפקת הספר, כמוצר המיועד לשיווק להמונים. השקעה בעשיית הספר בזב"מ התאפשרה בזכות ההתבססות הכלכלית של ההוצאה. עד סוף שנות ה-70 היא רכשה דפוס, מסדרה וכריכייה ועברה למשרדים גדולים יותר. בהמשך נמכרו הדפוס והכריכייה מפאת אילוצים כלכליים.

אהד זמורה על מקצוע המו"לות

לשאלה כללית על "מתכון למו"ל טוב" ענה אהד זמורה:

מעמד המו"לות בין היהודים ובישראל תמיד היה מאוד נחשב. לפני קום המדינה הם היו מאוד מקורבים לחוגים רחבים של אנשים משכילים ואפילו של ראשי המדינה, של ההנהגה הפוליטית. זה היה, כמו שהאנגלים קוראים לזה, an occupation for a gentleman. אומרים, שכבר אין ג'נטלמנים במקצוע. זה מקצוע שיש בו תחרותיות

¹⁵ ראו בהרחבה: מיכלסון, מ. (22/4/88). "טוב עשות ספרים הרבה", ידיעות אחרונות (המוסף לשבת). ע' 23.

עצומה. זה כבר לא שיושבים בנחת עם הסופר ומדברים. מו"ל צריך להיות בעל טעם, להבין ולדעת מה קורה, להיות ביזנסמן, לדעת לנהל עסק. בימים ההם, אצל אבי ואצל אחרים, המו"לים היו שייכים לחבורה. ואז סופרים היו נכנסים ויוצאים אצלם כחברים. כמובן, [הסופרים] רובם ככולם לא התפרנסו מספרות, אלא מדברים הקרובים לספרות, כמו כתיבה בעיתון, עריכה, הגהה, תרגום. מעבר לזה, אני לא חושב שהמו"לים הם נושאי התרבות העברית. הם יזמים כמו כל יזם אחר. אבל, בהחלט היו מספר דמויות בתולדות המו"לות הישראלית, שהייתה להם השפעה עצומה על התרבות. היום, בגלל הגידול במו"לות והגידול בתחרותיות, המו"לים נלחמים שסופרים מקוריים חשובים יופיעו אצלם (מיכלסון, 22/4/88).

בדברים אלה ניכר שינוי שחל במו"לות העברית: כיום, המו"ל (לענייננו: הבעלים של ההוצאה, או האיש הדומיננטי בה) אינו חלק בחבורת סופרים או בקשר הדוק עמה דוגמת המודל של ביאליק וברנר כמו"לים או המודל של ש"ז שוקן (שהיה הפטרון של עגנון אבל בקשר עם יוצרים וחוקרים נוספים), ובדור שאחריהם אפשר להזכיר מודלים קרובים כמו אלו של את ישראל זמורה, משה שפיצר וכן, במידה מסוימת, ברל כצנלסון וקשריו עם עגנון, ובדור שלאחר מכן – מנחם פרי וגבריאל מוקד.

היום, עיקר הקשר בין בית הוצאה לסופריו מתקיים באמצעות העורכים המקצועיים, המועסקים בהוצאה – רק מעטים מהם הינם יוצרים בפני עצמם – והלקטורים (הללו משמשים גם כגשר בין ההוצאה לסופרים זרים, שספריהם מועמדים לתרגום). התפתחות זו אינה חדשה – עמדנו עליה בתיאור קורותיהן של "עם עובד" אחרי ברל כצנלסון ושל "ספרית פועלים" אחרי שלונסקי – אך היא מתעצמת. אהד זמורה הוא, כנראה, דוגמה לשלב-ביניים במהלך האופייני הזה (וכמוהו רחלי אידלמן מ"שוקן", כפי שנראה להלן): אף אם לא היה חלק מחבורת סופרים, הרי הוא מעורב מאוד. הוא קרא כל ספר שהיה מועמד להוצאה לאור על-

ידו והכריע בעניינו, וזאת – תוך איזון בין שיקולי מערכת לשיקולי הנהלה, כלקח מהתמוטטות ההוצאה של אביו. ניצה בן-ארי, ששימשה כעורכת הראשית בהוצאת "זמורה-ביתן" כשש שנים, במחצית השנייה של שנות ה-90, נשאלה בראיון עיתונאי אם הרגישה חופש פעולה בהוצאת הספרים המסחרית בתקופה של לחצי שוק. היא השיבה:

אני חייבת לומר לשבחך של אהד זמורה, שהוא אחד המו"לים הבודדים עם אופק תרבותי רחב וידע עצום. הרי אני צריכה לספר לך על הבית שגדל בו. הוא נשם ספרים מילדותו. בכנות, אף פעם לא נתקלתי בלחץ כלשהו. מעולם לא סירבו לספר שהצעתי, גם כשהתעקשתי על ספרי שירה ועל מחזות קלאסיים.¹⁶

במחצית השנייה של שנות ה-90 העביר אהד זמורה את ניהול ההוצאה לבנו, ערן, ונטל לעצמו את תפקיד נשיא ההוצאה – תפקיד לא ניהולי, שאיפשר, בכל זאת, מעורבות בעשייה ובייעוץ ביחס לכתבי יד ולכותרים חדשים. כך מסתמן כיוון ההתפתחות של המו"לות הישראלית, שתיארנו: ערן זמורה למד מנהל עסקים וזוה הוא עוסק. השיקולים הספרותיים בהוצאה נתונים בידי עורכים מקצועיים.

בדצמבר שנת 2003 נפטר אהד זמורה. אבירמה גולן כתבה לזכרו:

אילו תרגמתי, נניח, את "אחרון המוהיקנים" לעברית, לפני עשר או עשרים או שלושים שנה, אהד זמורה היה מתווכח איתי על הכותרת. "אחרון המוהיקנים" או "המוהיקני האחרון"? מה שהייתי בוחרת, הוא היה מוצא את כל הצידוקים, האסמכתאות, המובאות והציטוטים הנידחים של אחרוני המבקרים שכוחי האל – שיוכחו את ההיפך הגמור. בעקשנות. בחיוך של ילד שלא מוכן שמישהו בעולם ינצח אותו. בנוקשות של איש רב כוח שלא רגיל שמישהו יחציף פנים מולו.

¹⁶ סתוי, ז. (2/2/01). "רוב הסופרים פוזלים אל השוק". המוסף לשבת – תרבות, ספרות אמנות, ידיעות אחרונות, ע' 26.

אז מה עכשיו, כשמתבקש לכתוב, למורת רוחו, שבלילה שבין יום ראשון ליום שני הלך לעולמו – בייסורים קשים ומיותרים – אחרון המו"לים? או המו"ל האחרון? לא שאין כאן מוציאים לאור מוכשרים ומסורים, או עורכים ספרותיים מחוננים או מנהלי הוצאות ספרים מקצועיים ורציניים. אלא שהמו"לות בישראל שינתה את פניה בשנים האחרונות לבלי הכר, ונהפכה – ברובה, אם כי, למרבה המזל, לא כולה – מבתי-יוצר לתרבות לפסי-ייצור של רבי-מכר לא ממוינים, תלי-תלים של עיקר וטפל גם יחד. וכדי להנפיק את אלה אין עוד צורך באנשי תרבות, או אפילו באנשים בעלי יומרה תרבותית. אבל אהד זמורה, דור שני לענקי המו"לות והספרות – שהיה אמנם חלק מן השינוי הזה ואפילו אחראי לו במידה מסוימת – השאיר בשממה החיוורת הזאת עקבות ענק בלכתו, ואין מי שימלא אותם.¹⁷

¹⁷ גולן, א. (25/12/03). אחרון המו"לים או המו"ל האחרון. מתוך אתר "הארץ": <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArt.jhtml?itemNo=376050> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

הוצאת מודן

בשנת 1982 פרש עודד מודן מן השותפות עם אהד זמורה ועם אשר ביתן. כיום פועלת ההוצאה שלו במושב בן-שמן ומציאה לאור ספרי פרוזה, תרגום ומקור, מדריכים וספרי ילדים. כמה מהם זכו להצלחה גדולה: ספריו של דן בראון ובהם "צופן דה-וינצ'י", מספרי המתח של ג'ון גרישם ושל סטיבן קינג, וכן ספרים של ג'ון אירווינג, ושל קן פולט (למשל, "עורבות"; מאנגלית: עדי גינצבורג-הירש) וכמה מספרי דבורה עומר. כמו כן מוציאה "מודן" מדריכים לחיים מהיבטים שונים, כגון ספריו של שאול מייזליש, ("חפה וקידושין: ארוסין, נישואין וחיי משפחה בישראל"), של איילה מלאך-פיינס ("התאהבות: איך אנו בוחרים במי להתאהב"), של חן נרדי ורבקה נרדי (למשל, "גברים בשינוי: בדרך לגבריות אחרת"), של חיים עומר ("שיקום הסמכות ההורית"; תרגום ועריכה: דרור גרין) וכן חוברות למורים, לתלמידים ולהוריהם. בין ספרי הפרוזה המקורית למבוגרים – והם מעטים ביחס לשאר ספרי ההוצאה – ספריהן של גלילה רון פדר ושל אלונה פרנקל, שנודעו בעיקר כסופרות לילדים (על פרנקל ראו בהרחבה בפרק על "מסדה") וכן "ערבים וקידים" של סייד קשוע, "חיים כמעט מתוקים" של רונית ליברמנש, "מעשה תמר" של שלומית אברמסון וספריה של אלה יבלנוסקי ("אפס טעויות", "שלושה גשמים", ו"הניסוי הגדול").

הרשימה חושפת מו"ל שממעט לקחת סיכונים, בוחר בז'אנרים פופולאריים וכמעט אינו מוציא ספרות יפה, שאינה נושאת פרי כלכלי. השוואה עם הקטלוג של "זמורה-ביתן" מאפשרת להבין את חילוקי הדעות בין אהד זמורה, שביקש לאזן הצלחה כלכלית עם תרומה תרבותית, לבין עודד מודן, שמבקש לעשות הוצאה לאור כ"ביזנס". מבחינת מספר הכותרים שהיא מחזיקה בקטלוג מודן היא אחת מההוצאות הגדולות בארץ, זאת בין היתר לאחר שרכשה את הזכויות של הוצאות שהתפרקו למעשה וביניהן מסדה, כמו גם הסכמי שיתוף הפעולה עם הוצאות אחרות (דוגמת הוצאת אריה ניר). מעמדה זה של ההוצאה אמור להתחזק עוד יותר לאחר שההוצאה רכשה את הוצאת "כתר" כשלמרות החשש מריכוזיות בשוק

הספרים, המיזוג ביניהן אושר באופן רשמי באוגוסט 2016. נראה כי ניהול ההוצאה המצויין מן הבחינה העסקית, בלי לקחת סיכונים גדולים, יחד עם השותפות ב"צומת ספרים", בתוך שוק ספרים שאינו מפוקח ומאוסדר, מאפשרים להוצאה להמשיך ולצמוח בשעה שמו"לים אחרים מתקשים לעמוד בתחרות הקשה מול הריכוזיות העולה.

הוצאת "מודן" נודעת בספרי הבישול שלה, אשר תופסים חלק נכבד ממדף ספרי הבישול בישראל. בהקשר זה, ועל אף שספרי בישול אינם עיקר עניינו של ספר זה,¹⁸ ראוי להוסיף כמה מילים על הספרים האלה. הוצאות אחרות שמוציאות ספרי בישול אינן משתוות לרציפות ולכמות של "מודן" בתחום זה. שירי לב-ארי כתבה:

הוצאת "מודן", שנחשבת לשלטת בתחום ספרי הבישול בארץ, הוציאה לאור 260 ספרי בישול מאז שנת 1975 – מ"בישולה", שמכר כמה מאות אלפי עותקים ועמד בראש רשימת רבי המכר כשש שנים (!) ועד ספריו של ישראל אהרוני. כיצד קרה שהוצאות הספרים הגדולות פינו ל"מודן" את נישת ספרי הבישול והותירו אותה כמעט לבד בתחום? לפני שנים אחדות, טוענים בכמה הוצאות ספרים, החלה "מודן" בשיטת שיווק חדשה: ספרי בישול שהחלו להתיישן עברו לכריכה רכה והחלו להימכר במכירות מרוכזות במחירים נמוכים במיוחד, שהגיעו גם עד 25 שקלים

¹⁸ לעיון נוסף בקשר שבין אוכל לחברה ראו ספרו של אביעד קליינברג (עורך), **בטן מלאה: מבט אחר על אוכל וחברה**, כתר ואוניברסיטת תל אביב. ראו עוד: טרגמן-מזור, מ. (2008). **גבולות הטעם הטוב: ספרות בישול, תרבות פופולארית ומו"לות בישראל הגלובלית**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה. אלמוג, ע. (1998). מסלט ירקות ולבניה להמבורגר וסושי: הקוקה-קולוניזציה של ישראל. **מקום למחשבה**, 2-3, 25-32. אלמוג, ע. (2004). **פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית**. חיפה: אוניברסיטת חיפה/ זמורה ביתן. גביעון ל. (2006). **בגובה הבטן – ההיבטים החברתיים והפוליטיים של המטבח הערבי בישראל**. ירושלים: כרמל. טנא, ע. (2002). **כך תבשלנה! קריאה בספרי בישול ישראליים**. עבודת גמר לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב.

לספר. הוצאות אחרות חששו להוציא ספרי בישול חדשים במחיר מלא, שלא יוכלו להתחרות בספרים המזולים של מודן. "אנחנו עובדים על רווחיות נמוכה ומוכרים בכמויות גדולות", מסביר עודד מודן, מנכ"ל ההוצאה. "כל מו"ל, אם הוא רוצה, יכול להוריד מחירים.¹⁹

דרך אחרת להעמיק את חדירת ספרי ההוצאה לשוק היא לשווק אותם מחוץ לחנויות הספרים, בסופרמרקטים, בחנויות לציוד משרדי ועוד. כך – וכן בשל עיצובו המיוחד – זכה להצלחה מסחררת ספרה של שולה מודן, רעייתו של עודד מודן, "בישולה". הספר יצא בפורמט מפואר, עמוס בתמונות וכוון בכריכת סליל, שמאפשרת להשאיר אותו פתוח בזמן הבישול ולא לתמרן בין ספר שנסגר תדירות ובין ריצה אל הכיריים. כך תיארה זאת שולה מודן בראיון עיתונאי:

יום אחד ישבתי כאן עם גרפיקאית ומעצבת על ספר בישול ועבדנו ואחרי שהן הלכו, זה היה ב-11 בלילה, אמרתי, "אני אעשה לעצמי ספר בישול"... הייתה לי תמונה ברורה איך זה יראה. ידעתי שאני רוצה שזה יהיה בצורת מחברת עם ספירלה, משולב בציורים ושירים שאני אוהבת... אבל אז התחיל יכוח עם עודד. הוא אמר, 'מה פתאום שירי ילדים, זה תינוקי וספירלה, זה יקר', היו לנו ויכוחים מרים. במיוחד על הספירלה, שעושה את זה נורא יקר... אבל אני נורא התעקשתי. כשאני רוצה משהו, אני רוצה רק את זה ושום דבר חוץ מזה ואז אמרתי לו, 'בחיים לא ביקשתי ממך שום דבר, לא יהלומים ולא דברים אחרים, אז תחשוב שאתה קונה לאשתך ספירלה', אבל הוא לא רצה לשמוע [...] בסוף הוא נשבר. שבוע לאחר צאת הספר הוא חדר לרשימת רבי המכר, ומאז, יותר משנתיים, הוא לא יורד משם. [לב ארי: הוא כבר החזיר לעצמו את הספירלה] [...] בגדול, כי הוא לא משלם לי תמלוגים. אחרי השבוע הראשון הוא הבין שטעה והסכים מרצון לעבור טקס השפלה קטן. הוא נישק את כפות רגלי וביקש סליחה.²⁰

¹⁹ לב ארי, ש. (5/6/02). קראת את החדש של סירקיס?, הארץ.
²⁰ לורי, א. (24/3/00). שולה המבשלת. הארץ, מוסף, הארץ.

“ר.סירקיס – מוציאים לאור”

זמן לא רב לאחר שיצא מודן מן השותפות בזב"מ וספרי רות סירקיס בידי (1982), נפרדה רות סירקיס ממודן בעקבות סכסוכים כספיים והמשיכה בדרך עצמאית, כשהקימה בצוותא עם בעלה, רפאל, את “ר.סירקיס – מוציאים לאור בע”מ.”²¹

במובנים רבים מזוהה שמה של רות סירקיס עם מדף ספרי הבישול בישראל, ובוודאי עם ראשיתו בצורתו המודרנית. היא כתבה כ-13 ספרי בישול, ערכה והוציאה לאור כמאה ספרים ופרסמה אלפי מתכונים בעיתונות בישראל. הספרים הראשונים שפרסמה – “מהמטבח באהבה”, “מהמטבח בהנאה” ו”ילדים מבשלים” – נחלו הצלחה אדירה והכניסו למור”ל סכומי כסף נכבדים.

שירי לב ארי העריכה את מחזור המכירות של ספרי הבישול ב-100 מיליון שקלים: “מדי שנה יוצאים לאור 15–20 ספרי בישול חדשים בפורמט גדול, ומספר דומה של ספרוני בישול. הפקתם של האלבומים יקרה: הפקת אלבום בישול צבעוני עולה 40 אלף דולר, וספר בישול חסכוני יותר יעלה 20 אלף דולר. ההוצאות על ספר כזה הן בעיקר על הפקה, עיצוב והדפסה בצבע. ההשקעה מתאזנת עם מכירה של 5,000–8,000 עותקים – תלוי בסוג הספר ובמידת ההשקעה בו” (לב-ארי, 5/6/02).

גם בפורמט המהודר פחות אפשר לראות כמה התרחקו ספרי הבישול של סוף המאה העשרים וראשית המאה העשרים ואחת מהספר “איך נבשל בארץ ישראל”, שנכתב בידי ד”ר ארנה מאיר והודפס לראשונה בשנת 1937: “על-ידי מה עלי לבשל? שאלה זו יש שואלות את עצמן בעלות הבית בכל העולם כולו. ובייחוד מטרידה היא את עקרת הבית בארץ ישראל. כי ההבדלים שבאקלים ויתר התנאים הנובעים ממנו מכריחים את האישה הבאה מאירופה לשנות אורח החיים שהיא רגילה בו ובכלל זה גם את אופן הבישול”. דוגמא נוספת הוא הספר “כך נבשל”, שנכתב בידי נשות ויצ”ו בראשית שנות החמישים, בתקופת הצנע, ובו נרשמו

²¹ שוחט, צ. (13/6/97). שנים שלושה דברים שלא ידעתם על רות סירקיס. מוסף, הארץ.

המוצרים על-פי ההקצבה, שהייתה נהוגה אז, והמתכונים היו בהתאם – חסכוניים, סגפניים, כיאה למטבח שאין בו חומץ בלסמי ואפילו לא ביצים (אלא אבקת ביצים). באמצע שנות ה-70 החל שינוי הדרגתי אך ברור בעיצוב ספרי הבישול ובתוכנם. כך כותבת מאיה טרגרמן-מזור:

מאז הוצאת ספר הבישול הישראלי הראשון בלשון העברית בשנת 1927 ועד לשנות השישים, שימשו ספרי הבישול להצבת סדר יום תרבותי "ראוי" ואחיד לכינונו של בית ישראלי ראוי ברוח האידיאולוגיה הלאומית-ציונית. הוצאת "מהמטבח באהבה" (סירקיס, 1975) בשנת 1975, שהיה נותר ספר הבישול הנמכר ביותר בישראל (אלמוג, 1998), מסמנת את תחילתה של התקופה השנייה, במהלכה מוחלפת הרטוריקה המודרניסטית של "כור ההיתוך" ברטוריקה גלובלית פוסט-מודרנית, הקוראת לרב-תרבותיות, וזאת על רקע התבססותו של מעמד צרכני בחברה הישראלית.²²

בראיון עם כרמית ספיר ויץ (דצמבר 2010) אמרה סירקיס²³:

את הספר הראשון שלי כתבתי בשפה האנגלית, בלוס-אנג'לס. הוא נקרא A Taste of Tradition דהיינו "טעמה של מסורת", והוא עוסק במאכלי החגים היהודיים. הקדשתי את הספר לאמי, אשר למדה אותי "איך", ולאבי אשר לימד אותי "למה". הספר היה כעין מחווה לשניהם, אשר כל אחד מהם, בדרכו, קירב אותי לנושאים שכתבתי עליהם בספר. מאמי למדתי את עצם ההכנה של מאכלים טובים וטעימים אשר הכינה במטבח הבית שלנו שהיה במרכז תל-אביב. אבי, שהיה איש ספר, קירב אותי לשפה העברית ולתרבות היהודית. בכל אחד מהספרים שכתבתי, ושאני כותבת עכשיו,

²² טרגרמן-מזור, מ. (2008). **גבולות הטעם הטוב: ספרות בישול, תרבות פופולארית ומו"לות בישראל הגלובלית**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה. עמ' VI.

²³ ראו בהרחבה: ספיר-ויץ, כ. (22/12/10). קפה עם רות סירקיס. אתר **OnLife**.
<http://tinyurl.com/grs5tn> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016)

עמדו, ועומדים לנגד עיניי, המשתמשים המבשלים מהספרים שלי במטבח הביתי שלהם. אני משתדלת לעמוד לידם ולהסביר להם מה לעשות כדי שהאוכל יצליח ואיך להימנע או להיחלץ מהמהמורות שבדרך.

במקרה שלי, ה"מטבח" הוא עיסוק טוטאלי המשלב מחקר, בישול וכתיבה על אוכל. התחלתי לפרסם מאמרים בנושאי אוכל כבר בשנת 1967. מאז פרסמתי אלפי מאמרים במגזינים, בעיתונות יומית, ברדיו, באתר פעיל באינטרנט וגם לאחרונה עשיתי כמה תוכניות טלוויזיה. במשך השנים כתבתי 13 ספרי בישול, מהם שניים באנגלית, וכולם רבי מכר. כך שאם קיבלתי עצה, או דרבון, זה היה דווקא בנושא הכתיבה. ואני רוצה להזכיר את טומי לפיד ז"ל, שהקים את מגזין "את" בשנת 1967 ולאחר זמן קצר הפקיד בידיי את כל מדור האוכל. גם כשנסעתי לחו"ל – מלווה את רפי בעלי בתפקיד דיפלומטי בלוס-אנג'לס – טומי לפיד ביקש שאמשיך לכתוב מחו"ל ועודד אותי לדווח על האוכל הבינלאומי. ולכן, עוד בתחילת שנות השבעים פרסמתי בארץ כתבות גדולות וצבעוניות על אוכל מקסיקני, ותאילנדי, הודי וסיני, איטלקי וצרפתי. אגב, האוכל הבינלאומי הוא התשתית לספר שלי "מהמטבח באהבה", הספר שנחשב לרב המכר האולטימטיבי בישראל, מכר מאות אלפי עותקים, 70 מהדורות, והוא עדיין מודפס ונמכר. "מהמטבח באהבה" גם הוגדר כספר שעשה מהפך בתרבות הקולינרית בארץ. כך שמבחינתי, המטבח היה כן-שילוח לקריירה רבת שנים, שכללה גם הקמת הוצאה לאור, יחד עם רפי סירקיס, בשנת 1983.

חידוש חשוב נוסף שהובילה רות סירקיס, היא הכנסת הילדים למטבח ומתן הוראות בישול בנוסח שמיועד להם. הספר "ילדים מבשלים" הוא אחד המצליחים ביותר בתולדות ההוצאה. שלושת הילדים המצולמים על השער הם ילדיהם של רות סירקיס ושל בעלה רפאל (רפי), שבצד היותו מנהל ההוצאה הוא אחראי על הצילום גם בשאר ספרי ההוצאה. הילדים הללו הם עתה בעשור החמישי לחייהם, אך הספר ממשיך להיות רב-מכר.

סיפורה של הוצאת "שוקן" משנות השבעים והלאה

הדור השלישי בהוצאת "שוקן": רחלי אידלמן כמנהלת ההוצאה²⁴

רחלי אידלמן הצטרפה לבית ההוצאה של משפחתה בשנת 1969. באותה העת ניהל את ההוצאה בפועל יוסף הרמן, שהיה לפני-כן הקניין הראשי של רשת חנויות הכלבו של ש"ז שוקן בגרמניה.²⁵ אידלמן, ילידת הארץ, בעלת תואר ראשון בכלכלה ובספרות אנגלית ותואר שני במנהל עסקים באוניברסיטה העברית, עבדה במשרד האוצר ובמשרד מבקר המדינה. העסקים עניינו אותה והיא נענתה לקריאתו של אביה, גרשום שוקן, לקבל על עצמה את ניהול הוצאת הספרים המשפחתית. אידלמן הבהירה להרמן, שהכספים שאביה נתן להוצאה לא יהיו עוד: "הרמן, הזמנים האלה נגמרו, אין יותר כסף מאבא, עכשיו צריך להרוויח את הכסף לבד ואם לא מרוויחים אז אין" (מתוך ראיון עמה, 2003).

לאידלמן היו שאיפות לחידושים בעולם המו"לות בישראל, אבל ראשית היא פנתה לתרגם לעברית מקראות וספרי יסוד לסטודנטים באוניברסיטה, כדי שאֵלה לא יתרגמו אותם בעצמם. לכן, כבר בתחילת פעילותה בהוצאה, היא הציעה לתרגם את הספר "מבוא לכלכלה" של ארתור סמואלסון (את הרעיון העלתה עוד כשלמדה באוניברסיטה), אבל גרשום שוקן והרמן לא התלהבו. בעודם שוקלים את העניין, "סטימצקי" הוציא את הספר. אידלמן הציעה אפוא לשניים שיוציאו את "מקרו-כלכלה" מאת ס"א אירוויין, שנחשב אז לאחד החדשנים שבתחום. בישיבה עם אביה ועם הרמן במשרדים של עיתון "הארץ", הרמן התנגד והם דחו את הצעתה בטענה, שהחומר החזותי שבספר (כגון נוסחאות וטבלאות) מייקר מאוד

²⁴ אני מודה לחנה קליימן על סיועה לפרק זה. ראיונות עם רחלי אידלמן נערכו בשנת 2003: ב-29/7/03 ראיון שערכתי עמה בבית שוקן בתל-אביב; ב-18/12/03 ערכה חנה קליימן ראיון עם אידלמן, שהתבצע בהנחייתי במסגרת עבודת סמינר באוני-בן-גוריון.
²⁵ ראו הסעיף 'הקמת הוצאת הספרים 'שוקן' בתל-אביב' בשער 4.

את ההפקה וכי ההשקעה הזו לא תוחזר. היחסים בין גרשום שוקן להרמן מכאן ולרחלי אידלמן מכאן באים לידי ביטוי בדבריה של הבת: "יום אחד הרמן הלך לאבא ואמר לו: 'תשמע, אי אפשר שני מנהלים בעסק אחד'. אז אבא אמר, 'תראי, הוא עובד אצלנו 40 שנה ואם הוא אומר שאי אפשר שני מנהלים, אז את הולכת'".

אידלמן סיפרה בראיון כי נעלבה מהחלטה זו אבל קיבלה את החלטה. לפני שעזבה את ההוצאה דאגה להבהיר לאביה: "בדור שלנו, מכל 15 נכדיו של שלמה זלמן שוקן אין אחד חוץ ממני שיכול לנהל את העסק הזה, אז בעצם, לא פיטרת אותי, אלא פיטרת את הוצאת 'שוקן' ממשפחת שוקן ואתה צריך למכור אותה". אבל לא אישה כאידלמן תיכנע לתכתיבים משפחתיים, או ניהוליים. היא הודיעה לאביה ולהרמן, שהיא עומדת להוציא את הספר של אירוויין וכי אם הספר יצליח הם ישלמו לה, ואם הספר ייכשל – לא ישלמו. גרשום שוקן התייעץ על כך עם הרמן והתשובה הייתה חיובית. במשך חצי שנה ישבה אידלמן בספריות ותרגמה את הספר, לאחר שהאוניברסיטאות אישרו מלכתחילה כי יכירו בתרגום. כשהשלימה את המלאכה הגישה אותה לחוות דעת של אחד המרצים בחוג לכלכלה שבאוניברסיטת תל-אביב. הוא לא היה מרוצה, ואידלמן תרגמה שוב את הספר. היא שכרה גרפיקאים, שגזרו את כל פריטי המידע החזותי מתוך תצלומים של דפי הספר והדביקו אותם ללוחות האופסט. הספר יצא בעברית, התקבל בכל האוניברסיטאות והודפס בשלוש מהדורות. זה היה הניצחון הראשון של אידלמן בעסקי המו"לות.

אידלמן נולדה וגדלה בבית "שוקן", אך מי שהכניס אותה לעסקי המו"לות הייתה דווקא סבתה מצד אמה, שושנה פרסיץ, בעלת הוצאת ספרים "אמנות" (ראו לעיל, שער רביעי). כפי שסופר שם, רחלי אידלמן ניסתה כבר כילדה לעדכן את לשונם של הספרים שהוציאה סבתה, וחוותה באמצעותה הוצאת ספרי ילדים בעברית.

ספרי "שוקן" בתקופת אידלמן

הספר הראשון שהוציאה אידלמן לאור היה "מעשה גנוי" מאת המחבר היפני שיקיבו מוראסקי – יצירה בת המאה האחת עשרה, שנחשבת כרומן הראשון. במקביל המשיכה אידלמן בהוצאת ספרים אקדמיים: "הרעיון שלי היה, שיהיה לי קטלוג, ואם בן-אדם [...] יקרא [...] רק את הספרים של הקטלוג שלי, הוא ייצא אדם משכיל, הוא לא יהיה צריך את כל היתר. אז ברור, שזה דבר דמיוני וילדותי, אבל זו הייתה המחשבה שלי: שאם אני אביא לפה את הדברים הכי טובים שישנם בכל מיני תחומים, [...] אדם שייקח את הספרים שלנו [...] גם ייחנה מהם וגם ילמד מהם הרבה".

אבל הקטלוג של "שוקן" בניהולה של אידלמן מעיד, שחזון זה התגשם רק בחלקו. הוצאת "שוקן" רכשה לה מעמד מיוחד בתרבות העברית לא רק בזכות הוצאת כתבי עגנון ושירת עמיחי, אלא גם בזכות מפעלי התרגום לאפלטון, לניטשה ולקפקא. אידלמן ממשיכה במפעל ההוצאה של כתבי עגנון – ערכת כתבי היד, שהסופר הותיר אחריו (העורכת הייתה בתו, אמונה ירון-עגנון) והוצאתם לאורך השנים – וכן במפעל התרגום. היא מוציאה מחזות יוונים קלאסיים בתרגום המשורר אהרן שבתאי.²⁶ חלק מהתרגומים מופק בשיתוף עם המפעל לתרגום ספרי מופת של המועצה הציבורית לתרבות ואמנות. "ההחלטה לתת למשורר אהרן שבתאי את תרגום המחזאות היוונית היתה יוזמה של אידלמן. זהו מפעלו הגדול של המשורר אהרן שבתאי שאילו היה עושה רק זאת כבר היה ראוי להירשם בקהל גיבורי התרבות המקומיים".²⁷ בין היוצרים המודרניים, שכתביהם תורגמו ב"שוקן": ד"ה לורנס, דילן תומאס, מריו ורגס יוסה, איזבל איינדה, וברונו שולץ.

²⁶ "אדיפוס המלך" ו"אנטיגונה" של סופוקלס; "נשי טרויה", "מדיאה", "אלקסטס", ו"אפיגניה באאוליס" של אוריפדס; הטרילוגיה "אורסטאה" של איסקילוס. ועוד. כמו כן ראו באמצע העשור השני של המאה ה-21 מהדורות חדשות של האודיסאה (2014) והאיליאדה (2016) להומרוס.

²⁷ הנדלזלץ, מ. (1/1/91). יש סופרים קלים לשיווק – מו"לות מפעל מרתק. הארץ.

הצד הכלכלי – עשיית הרווחים – בניהול ההוצאה בא לידי ביטוי בהוצאת רבי מכר מתורגמים, בסדרה בשם "ש.ש.ש." ללא ציון שם ההוצאה. הספרים הם בני 150 עד 220 עמודים בכריכה קשה, מודפסים על נייר משובח. ביניהם: "אין חזרה" ו"נשיא על הכוונת" של פרדריק פורסיית; "דם וצבע" של פרנק מקדונלד; "המזימה השטנית" של מדווין אלברט ו"הסנדק" של מריו פוזה, שנמכר ב-25 אלף עותקים. אידלמן בראיון עמה: "חשבתי שאם יהיו לי הכנסות גדולות אני אוכל להוציא יותר ספרים".

אחת ההצלחות הגדולות של אידלמן היא בתחום ספרות הילדים. אידלמן מספרת, שבארון הספרים של ש"ד שוקן היא ראתה רק ספר ילדים אחד. כעת היא מוציאה ספרי-ילדים רבים והיא מקפידה על איכותם. כך, למשל, זכתה להצלחה גדולה ספרי סדרת "פינוקי" מאת אריק היל, המספרים על כלבלב עם כתם חום על הבטן ועל הזנב. ספרים אלו ראו אור בהוצאה משנת 1983, וזכו לתפוצה נרחבת לאורך שנים ארוכות. דוגמה אחרת היא סדרת הספרים שבמרכזם סופי, ילדה המאבדת בשדה תעופה את פליקס, בובת-הארנב שלה. הספר הראשון בסדרה מאת אנט לנגן, יצא לאור בגרמניה ב-1994, ובו "מכתבים מפליקס" הנשלחים מביירות העולם במעטפות המצורפות לספר. הספר המתורגם לעברית ולערבית יצא על-ידי "שוקן" בשנת 2000 ושאר ספרי הסדרה באו בעקבותיו: כל אחד מהם נמכר בעשרות אלפי עותקים. "בחנויות ספרים מעריכים כי ספרי 'פליקס' נמכרו בישראל יותר מאשר ספרי 'הארי פוטר', למרות מחירם הגבוה יחסית".²⁸ גם אם הערכה זו מוגזמת, הרי בוודאי סדרה זו הייתה לאחת ההצלחות המסחריות הגדולות של ההוצאה. אידלמן הוציאה גם סדרה של ספרי טבע לילדים בגיל הרך וסדרה לנוער בשם 'שחף'.

כקודמיה, ניסתה אידלמן לגייס סופרים ישראלים להוצאה, אך ללא הצלחה מרובה. עוד בטרם נכנסה לתפקיד הציעה אידלמן לאביה, שיפנה לסופר א"ב יהושע ויציע לו להוציא את ספריו ב"שוקן", אלא שיהושע ראה עצמו מחויב

²⁸ קופפר, ר. (12/6/03). אולי ראייתם כאן ארנב עם מזוודה. הארץ.

למו"ל של שני ספריו הקודמים, "הקיבוץ המאוחד". אחרי שהתפרסם בעיתון "הארץ" סיפורו, "בתחילת קיץ 1970", נערכה פגישה שלו עם גרשום שוקן ויהושע סיפר לו, כי ברצונו להוציא את הסיפור כספר אבל ב"הקיבוץ המאוחד" אמרו לו, שהסיפור קטן מכדי הוצאתו כך. גרשום שוקן הסכים להוציא לאור את הסיפור – בתנאי שיהושע יוציא על-ידו גם את הרומן הבא שיכתוב. כך יצא "תחילת קיץ 1970" ונחתם החוזה לספר "המאהב". שני ספרים נוספים של יהושע יצאו על-ידי "שוקן", אבל בסופו של דבר הוא העדיף את "הקיבוץ המאוחד" (כפי שמפורט בשער החמישי), מפני שהרגיש כי הוצאת "שוקן" אינה בית ספרותי, אינה בית-ועד לחבורת יוצרים. בסעיף הבא ובסעיף 'יחסי ההוצאה והיוצרים בזמן כהונתה של אידלמן' נדון עוד על ספרות המקור ב"שוקן".

ניהול ההוצאה

אידלמן החלה לנהל את "שוקן" בראשית שנות השבעים אך אביה התערב בהחלטותיה. בין השאר, הוא הביא להוצאה את הסופר בנימין תמוז כעורך, בטענה, שהניסיון שלה אינו מספיק כדי לבחור בסופרים ובספרים שיתאימו להוצאה. אידלמן: "נעלבתי אבל שתקתי. אמרתי לעצמי 'אני אראה לו'. בנימין תמוז הציע כל מיני ספרים, קראתי את כולם ואף אחד לא מצא חן בעיני, דחיתי את כל ההצעות של תמוז". בין הספרים שהציע היה "הדוד פרץ ממריא" של יעקב שבתאי. "זה ספר משעמם ועד היום אני חושבת כך, אבל כמובן שאם הייתי לוקחת את זה, ואחר כך היה בא לי 'זכרון דברים' וכל האחרים של שבתאי, אז היה לי את יעקב שבתאי. זה היה מצדי שיקול מוטעה".

אידלמן, כמו"לית וכמנהלת, מעורבת בשיקולי העריכה כפי שהיו סבה ואביה (התנהלות זו מזכירה את התנהלותו של אהד זמורה, כפי שצוין לעיל). בכל זאת מעידה אידלמן על הבדל בין אופי הניהול שלה ובין זה של אביה: "אצל אבא זה היה יותר תחביב, הוא היה מחליט פתאום שאיזה ספר מעניין אותו ואז הוא היה מוציא אותו לאור. הוא ישב לו בעיתון 'הארץ' וקרא עיתונים, אני עובדת יותר

בצורה מו"לית מקצועית [...] ולא משנה אם זה שייך לי כעסק משפחתי; כי גם אם הייתי מועסקת בתפקיד כשכירה הייתי פועלת אותו דבר. ספר שלא עומד בקריטריונים שלי, אני בכלל לא מתעניינת [בן] ושולחת את כתב היד בחזרה". אידלמן עובדת עם לקטורים מעטים – חלקם אינם משמשים בתפקיד דרך קבע – אבל בסופו של דבר, ההחלטה היא שלה בלבד.

מלחמת יום הכיפורים פרצה זמן קצר לאחר כניסתה של אידלמן לתפקידה. לדבריה, "כל מלחמה משפיעה על המצב הכלכלי של ההוצאה. אף פעם לא פיטרנו עובדים, אבל בשנים האחרונות חושבים על כל עובד חדש שלוקחים, מצמצמים הוצאות ומוציאים פחות ספרים. שנות ה-70, וה-80 היו שנים טובות להוצאה [על אף נזק שנגרם לה בעטייה של מלחמת לבנון ב-1982, כפי שיצוין להלן. מ. נ.], אבל השנים האחרונות זה מיתון מתמשך ולכן חייבת להיות השגחה והקפדה מרבית על הבחירה של הספרים ועל ההוצאות [הכספיות]. בגלל כל המצב, [...] הסיכוי של הספר נלקח [...] בחשבון. בשנים קודמות, אם ספר לא הצליח היו עוד 50 ספרים שכן הצליחו, אבל עכשיו מקפידים על כל דבר. השנים האלה בענף המו"לות הן שנים קשות ולכן יש את כל המיזוגים האלה בין הוצאות ספרים".

בשנת 2002 דיווחה הוצאת "שוקן", כי לא נפגעה מהמיתון. "לא הגענו למצב שאנו צריכים לשנות את התוכניות שלנו – להבדיל מתקופת מלחמת המפרץ, למשל, שבה החלטנו לשנות את סדר ההופעה של הספרים והרדמנו כמה ספרים בשלבי עריכה, עד שהמצב ישתפר. היום אנחנו לא עומדים במצב הזה".²⁹ אידלמן השתמשה בשיטות שיווק כגון ערבי עיון לכבוד ספר שעומד לדאות אור, והפניית כל ספר לקהל-יעד מתאים: "נניח, אם יש לנו ספר בפסיכולוגיה, אז פונים לכל העיתונים של הפסיכולוגיה, עושים ערבי עיון. אנחנו מוכרים את הספר במקום, בנוסף למכירתו בחנויות ספרים דרך סיטונאים". בניהול של אידלמן, ההוצאה פועלת ברווח.

²⁹ לב ארי, ש. (20/5/02). מודף רעוע. הארץ.

מיכאל הנדלזלץ אמר על אידלמן: "מי שאומר שהוא נכנס למו"לות כדי לעשות שם כסף, שילך לבורסה. רחלי גדלה בזה, אוהבת את זה, מכורה לזה, יש לה את הטעם שלה, היא למשל לא נכנסת לשום עסקאות של הנחות מטורפות כדי למכור יותר. אם הוצאות אחרות סוגרות על דיל עם סטימצקי, אצל רחלי אין דילים, ואם סטימצקי אומר לה 'אז אני לא לוקח ממך ספרים' [...] היא אומרת, 'אל תיקח'. היא בן אדם מאוד עקרוני".³⁰

על הקשר בין ההוצאה לעיתון "הארץ", שאידלמן היא חברת הדירקטוריון שלו, אומרת אידלמן: "ההוצאה יותר ותיקה מהעיתון, והיא גוף עצמאי, היא לא חברה שכפופה לעיתון. זה לא עיתון שיש לו הוצאה. אם אני יכולה לשכנע את העיתונאים ב'הארץ', או את העורכים, שכדאי להם לכתוב על הספר שהוצאתי, אז הם יעשו. אין שום מחויבות וזה נשאר כך, שההוצאה היא עצמאית והעיתון עצמאי, ואין אותם הדברים ש'דיעות אחרונות' עושים – פעולות] של מחויבות העיתון להוצאה ברגע שמתפרסם שם ספר. אם אני מו"ל טוב, אז הם יכתבו על דברים שלי, אבל אם אני מוציאה דבר שלא מעניין נפש חיה, הם לא יכתבו".

יחסי ההוצאה והיוצרים בזמן כהונתה של אידלמן

היחסים בין "שוקן" לבין הסופרים העבריים תוארו בפרק הרביעי, בסעיף 'בואו של דן מירון להוצאה', ובפרק הנוכחי ציינו את המקרים של א"ב יהושע ושל יעקב שבתאי. התנהלותה של ההוצאה לא השתנתה מאז. המקרה של עגנון הוא יחיד ומיוחד בתולדות "שוקן" והמו"לות העברית בכללה, והוא "לא חזר על עצמו", כדברי אידלמן. עם זאת, התקשרות מסוג זה נעשתה עם שבתי טבת.

בשנת 1972 פנה טבת, שהיה עיתונאי ב"הארץ", אל גרשום שוקן והציע לכתוב ולהוציא לאור את הביוגרפיה של בן-גוריון בשיתוף פעולה עם הוצאת ספרים אחרת, בשל העלות הגבוהה של המטלה ומשך-הזמן הארוך הנדרש לה.

³⁰ ראיון עם הנדלזלץ נערך על-ידי חנה קליימן במאי 2004.

אידלמן לא הסכימה לעסקה משותפת עם הוצאה אחרת. "אני אמרתי לאבא שלי, שאני לא מוכנה לצרף עוד הוצאת ספרים, משום שזה פרויקט אדיר. חשבתי, שלושה ארבעה כרכים – ואנחנו נרים אותו! לשבתי טבת היה מעמד בהוצאה, היו לו רבי מכר כמו 'חשופים בצריח', [שהופיעו] עוד לפני כניסתי לתפקיד המו"ל. הוא הוציא את הביוגרפיה של משה דיין ואחר כך את 'קללת הברכה'. הוא היה מלך רבי-המכר של ההוצאה. כשהוא היה נכנס למשרד של הרמן הם היו שותים קוניאק".

בחווה, שנחתם עם שבתי טבת, נקבע כי הוצאת "שוקן" תשלם לו משכורת חודשית במשך שש שנים והוא יכתוב שלושה כרכים. בסופו של דבר, מימנה ההוצאה את כתיבת הביוגרפיה – "קנאת דוד" שמה – במשך 13 שנים. הכרך הרביעי של הביוגרפיה, "איש ריב", יצא רק בראשית 2005. על תהליך העבודה עם טבת מספרת אידלמן: "הוויכוחים אתו היו משהו שלא יאמן. הוא איש מאוד קשה. הכרתי אותו עוד בילדותי; עיתונאים היו באים אלינו הביתה. כשהוא התחיל לכתוב את הביוגרפיה של בן-גוריון חתמנו על חוזה. באיזשהו שלב, זה לא היה כדאי מבחינה כלכלית: קודם כל, הוא עבד נורא לאט, הוא לא עמד בקצב של כל שנתיים – כרך, והציבור אין לו הרבה סבלנות, בעיקר במדינה שלנו, שהכל מתחלף כל שתי דקות, והעניין של האנשים הולך כל פעם למקום אחר". הכרך הראשון של הביוגרפיה היה רב-מכר והשני נמכר הרבה פחות. אידלמן ניסתה למכור את הספר למזכיר ההסתדרות דאז, ירוחם משל, כדי לממן את ההוצאות. את הכרך השלישי היא מכרה למזכיר-ההסתדרות הבא – ישראל קיסר.

במהלך כתיבת הכרך השלישי גילה טבת חומרים מעניינים על רצח ארלוזורוב. אידלמן הציעה לו לקטוע לזמן-מה את כתיבת הביוגרפיה ולכתוב לה על הפרשה ההיא. "זה יהיה רב מכר", אמרה לו, "נעשה כסף ואני אמשיך לשלם לך משכורת כדי שתכתוב הלאה את הביוגרפיה של בן-גוריון". הספר יצא לאור והיה, אכן, לרב מכר, אלא שמלחמת לבנון, שפרצה בקיץ של 1982, קטעה את המכירות.

שבתי טבת קירב להוצאה את אביגדור קהלני, שכתב את "עוז 77", אשר היה אף הוא רב מכר. אידלמן דחקה בטבת, שיביא להוצאה סופרים של רבי מכר, כדי שהיא תוכל לשלם את משכורתו בעבור "קנאת דוד". היא ראתה את הביוגרפיה הזו כבעלת ערך היסטורי, אלא שלבסוף לא היה ביכולתה לשלם עוד את המשכורת ופנתה ליו"רם דינשטיין, שהיה נשיא אוניברסיטת תל-אביב, בהצעה שיעסיקו את טבת כחוקר באוניברסיטה.³¹

פנחס שדה היה קשור ל"שוקן" ופרסם בה את רוב הספרים שכתב מ-1969 עד 1993, בטרם פטירתו. ההוצאה קיימה התקשרות קצרה עם מאיר שלו. "תנ"ך עכשיו" פרי עטו היה רב מכר וההוצאה עמדה להוציא את הרומן שכתב, "רומן רוסי", אלא שלטענתה של אידלמן דרש הסופר, שתוסיף על תמלוגיו בדיעבד: "על הרטרואקטיביות אמרתי שאני לא יכולה. אם הייתי מסכימה, כל הסופרים היו באים אלי [באותה הדרישה] ואז יכולתי לסגור את העסק. אמרתי לו, שבתנאים האלה לא אוכל להוציא לו את הספר והוא הלך ל'עם עובד'".

כאמור, בשנים 1951–1952 הוציא גרשום שוקן את ספרו של אורי צבי גרינברג, "רחובות הנהר". בתחילת שנות ה-70 עודדה אידלמן את אצ"ג לשוב ולהוציא ב"שוקן" את השירים שלו, אלא שאשתו, עליזה טור-מלכא, הערימה קשיים ודרשה תמורת הזכויות את העסקת בתה בהוצאה וכן הדפסת מאמרים שכתב אצ"ג בעיתון "חדשות רמת גן". אידלמן מספרת: "אחרי שאצ"ג נפטר אמרתי לאשתו, עליזה, 'בואי נעשה חוזה ונוציא את כל כתביו', אבל לא יכולתי לעמוד בדרישתה להעסיק את בתה במשך כל ימי חייה [...] היא התרוצצה אצל כל מיני מו"לים, ניסתה גם איתם, ולבסוף הלכה לבגין ו'שנוררה' אצלו כסף [...] – כסום משמעותי של 400 אלף לירות, והיא פנתה ל'מוסד ביאליק', שהחל להוציא

³¹ הכרך הראשון של "קנאת דוד" – "בן גוריון הצעיר" – ראה אור ב-1976; "איש מרות" – ב-1980; "הקרקע הבוערת" (היישוב בשנות השלושים והארבעים) – בפסח 1987; "איש ריב" – ב-2005. בין שני הכרכים האחרונים הוציאה "שוקן" שני ספרים, שכתב טבת כהסתעפויות הביוגרפיה: "רצח ארלוזורוב" ו"בן-גוריון וערביי ארץ ישראל". "רצח ארלוזורוב" היה בין הגורמים להקמת ועדת חקירה ממלכתית לעניין הרצח.

את הספרים של אצ"ג. כשאבא שלי נפטר והיא באה לשבעה, היא התיישבה לידי ואמרה: 'כל כך חבל שאת לא מוציאה את הספרים של אורי צבי'. אני לא יכולתי לעמוד בדרישה שלה. כשאני חותמת עם מישהו על חוזה, אני עומדת בזה. איך אני יכולה להתחייב להעסיק מישהו מגיל 18 ועד 75? זה בלתי אפשרי".

בשנת 1998 פרסם בהוצאה המשורר והסופר בנימין שבילי את ספרו "קסטוריה", הראשון בטרילוגיה של סיפורי מסע ספרותיים-רוחניים. לדבריו, הקשר עמו נעשה בהחלטה מהירה של אידלמן: "שלחתי את כתב היד לכמה הוצאות אבל היא [אידלמן, מ.ג.] הייתה הראשונה, אחרי ארבעה ימים התקשרה ונפגשנו. זה עשה עלי רושם טוב וסגרנו חוזה תוך שבוע".³² ההתחייבות של שבילי הייתה למסור להוצאה גם את הספר הבא שיכתוב. עד לשנת 2010 יצאו ששה מספריו על-ידי "שוקן". הוא מקבל מענק קטן עם מסירת כתב היד וכן תמלוגים. קהל הקוראים שלו מצומצם – קהל שמתעניין בספרות רוחנית דתית ואישית מאוד – ולכן, "התמלוגים הם נמוכים", אומר שבילי ומוסיף: "שוקן לא מפרנסת את הסופרים שלה. מדובר בכמה מאות שקלים כל חצי שנה על ארבעה ספרים שיש לי ב'שוקן'. ב'קסטוריה' הגענו אולי ל-2000 ספרים שההוצאה מכרה. בספר 'שירי התייר הגדול' עברנו את ה-1000 עותקים. אני צריך ללמד, להרצות, כדי להתפרנס – אי אפשר לדבר על הוצאת ספר כפרנסה".

שבילי ראה עצמו כיוצר של הוצאת "שוקן": "בזמן שחברים שלי מחכים שנתיים שלוש עד שמוציאים להם ספר שירים, אני גומר לכתוב ספר שירים וכבר יש לי מי שמוציא לי את הספר ותוך חצי שנה הספר בשוק. אני חושב שזה 'צ'ופר' ענק, כשמוציאים לך את הספר שכתבת בהוצאה מכובדת מאוד". עם זאת, כאשר "שוקן" דוחה כתב יד שלו, הוא פונה להוצאה אחרת. את הספר שסיים לכתוב בשנת 2011, הוא פרסם על-ידי "זמורה-ביתן" ומכון "הקשרים".

³² ראיון עם בנימין שבילי נערך ב-16 באפריל 2004.

"שוקן" הייתה קשורה עם חוקר הקבלה משה אידל. ששה מספריו יצאו על-ידיה; האחרון שבהם – "קבלה וארוס" (2010). יחד עם זאת, ספריו של אידל ראו אור גם בהוצאות אחרות: ב-2006 ראה אור "מקובלים של לילה" בהוצאת "כרמל" ב-2008 יצא "עולם המלאכים" בהוצאת משכל, שם יצא גם ספרו "שלמויות בולעות: קבלה ופרשנות" בשנת 2012. בשנת 2015 יצא ספרו "שלשלאות קסומות: טכניקות וריטואלים במיסטיקה היהודית" בהוצאת מכון שלום הרטמן.

ספרו הראשון של מיכאל הנדלזלץ, "ספר" (1998), יצא על-ידי "שוקן", וכדבריו, "הספר השני, 'עוד ספר', יצא בשנת 2000, אבל כבר לא בהוצאת 'שוקן'". אידלמן אמרה לו, שעל-פי הניסיון שלה, ספר שני של סופר נכשל בדרך כלל, וסירבה להוציא אותו.³³ "ואז", אומר הנדלזלץ, "הייתה בעיה: מה יגידו בעיתון [על העובדה], שאני הולך להוצאה אחרת, למרות שזה לא קשור." הנדלזלץ התייעץ עם מו"ל העיתון, עמוס שוקן, והלה הניח לו לפנות להוצאה אחרת. הספר יצא על-ידי "הקיבוץ המאוחד" ואכן, כדברי אידלמן, הוא נמכר פחות מקודמו: 700 עותקים לעומת 3,000 של הראשון. הספר השלישי של המחבר, "ספר הספרים הזמני", יצא בהוצאת "ידיעות אחרונות" (2004). כמו בספרות המקור, גם בתחום הספרות המתורגמת אין ל"שוקן" יוצרים בני זמננו איתם היא מזוהה.

³³ יתכן, שתופעה זו אינה קיימת בתחום הספרות היפה. מעניין להשוות את השיקול הזה של אידלמן למדיניות של אחד זמורה (ראו עמוד 456), שדבק ביוצר גם אם לא כל ספריו היו מוצלחים או זכו להצלחה מסחרית גדולה.

מול המו"לים האחרים, מול הציבור ומול מפיצי הספרים

כבכל תחום, כמובן, גם בעולם ההוצאה לאור מתקיימת תחרות על ראשוניות של מוצר, שתקנה לו יתרון בפריצה לשוק ובכיבושו. הדוגמא הראשונה לתחרות כזו בין "שוקן" למו"לים אחרים ניתנה כבר בשער הקודם: רכישת הזכויות על הרומן "אלה תולדות" מאת הסופרת האיטלקיה, אלזה מורנטה, ותרגומו לעברית: "היו לי [...] דוגמאות תרגום של כל המתרגמים הכי טובים בארץ מאיטלקית, ואף אחד מהם לא היה מספיק טוב. בסוף קיבלתי אישור לתרגם את הספר מאנגלית, אבל לא רצייתי לעשות את זה". אידלמן ויתרה על הזכויות והן נקנו בידי מנחם פרי, שהוציא על-ידי "הספריה החדשה" את תרגומו של עמנואל בארי. הספר היה לרב מכר. אידלמן: "לא היה לי אף מתרגם איטלקי שתרגומו יהלום את הספר, אז מרצוני ויתרתי על הוצאת הספר. מבחינה מסחרית אולי עשיתי שטות, אבל מבחינת גישה למו"לות אני לגמרי שלמה עם זה".

דוגמא נגדית נמצאת בתחרות על הוצאת ספר על מלחמת לבנון. אידלמן עמדה להוציא את "מלחמת שולל" מאת זאב שיף ואהוד יערי בשעה שהוצאת "ידיעות אחרונות" עמדה להוציא את "שלג בלבנון" מאת שמעון שיפר. אידלמן נקטה טקטיקה של הטעיה ואמרה לעובדיה, כי אם יישאלו על אודות התקדמות העבודה על "מלחמת שולל" יגידו, שהעבודה תימשך עוד זמן רב. כמובן, היא החישה את העבודה ולשם כך החליטה, בין השאר, להוציא את הספר בכריכה רכה. היא הקדימה את המתחרים. לדבריה, המפיעים הופתעו: "מה פתאום אתם באתם? כל הזמן 'ידיעות אחרונות' אומרים שהם ראשונים'. בשבוע הבדל בין היום שאני יצאתי לבין היום שהם יצאו מכרתי עשרת אלפים עותקים".

הפקת "רצח ארלוזורוב" מאת שבתי טבת נשמרה בסוד. אידלמן אסרה על עובדיה לדבר על זה עם איש. הנחת העבודה שלה הייתה, שמידע מוקדם על פרסום הספר בלי להבהיר את זהותו של הרוצח יעורר מהלך לפגיעה בהפצתו, פגיעה מצד אנשי לח"י והימין, שהואשמו ברצח מאז התרחשותו ושינסו אפוא להגן מראש על עצמם מפני האשמתם הצפויה שוב. אידלמן סיפרה: "כשיציאנו

לאסוף מפות לספר אמרנו שאנחנו עובדים על הביוגרפיה של בן-גוריון, כך שאף אחד לא ידע. ביום שהספר עמד לצאת לא ידעתי מתי יגיע הספר מהכריכיה למחסן, אז צלצלתי ל'מבט לחדשות' בטלוויזיה והצעתי להם 'אייטם' של חמש דקות על ספר סנסציוני שהולך לצאת אצלנו. הם רצו לדעת במה מדובר, אבל אמרתי להם שרק בשעה שנקבע הם יקבלו את הספר. שבועיים אחרי שהכתבה שודרה בטלוויזיה הוקמה ועדת חקירה ממלכתית על רצח ארלוזורוב, בגלל הספר". הספר היה לרב מכר.

מקום מיוחד בעולם המו"לות הישראלי תופסים היחסים בין המוציאים לאור לבין מוכרי הספרים. עד מפנה המאה, רשת מכירת הספרים הגדולה היחידה בארץ הייתה "סטימצקי", שהכתיב להוצאות הספרים את תנאיו, ולציבור הרחב – את מחירי הספרים. רוב המו"לים נכנעו לדרישותיו, אבל אידלמן, ששימשה במשך שנים רבות כיו"ר התאחדות הוצאות הספרים בישראל, לא נכנעה. לדבריה, הוא ניצל את העובדה שיש לו 120 חנויות ספרים כדי לגבות כספים שלא לצורך מהוצאות הספרים. השיטה של סטימצקי היא "שיטת הסלמי": "אתה רוצה את הספר שלך בחלון? אז תוסיף לי עוד חמישה אחוז; [...] אתה רוצה את הספר על השולחן? [...] תוסיף לי עוד 5 אחוזים". אחרי שנקבע הסכם איתו הוא מתחיל לבקש עוד כסף. הבעיה [היא], שרוב המו"לים חושבים, שסטימצקי כל כך חזק: הם מרגישים שהם זקוקים לו כדי שימכור את הספרים שלהם, וכל מה שהוא מבקש הם נותנים לו. במצב הזה, רוב הכסף נמצא אצלו והמו"לים עם הלשון בחוץ. אני הולכת בדיוק במדיניות הפוכה.

כך נהגה בשבוע הספר ב-2004:

היה לי עם סטימצקי ויכוח אדיר. הוא ביקש ממני חמישה אחוז נוספים לשבוע הספר, בטענה שאני מכריחה אותו לתת הנחה לציבור ולכן אני צריכה להשתתף בהוצאות. [...] אמרתי לו: "אדוני היקר, אל תיקח ספרים של הוצאת 'שוקן'. תחכה שבוע". משפט כזה לא תשמעי מאף מו"ל במדינת ישראל. אני אמרתי לערי סטימצקי, שהתוצאה של כל המהלך הזה [הינה], שהוא מתעשר והמו"ל נחנק, אבל הסוף יהיה, שהוא יעמוד מול 120 חנויות ולא יהיה לו מה להציע לקונים שלו לקנות, ואז הוא ישאל את עצמו, לאן הרווחים שלו הלכו? התפקיד שלי – להוציא ספרים, והתפקיד שלו – למכור אותם. כיוון שהוא 'טקטיקן' מוצלח, הוא פונה קודם כל לחלשים [ואחר-כך ליותר חזקים, עד שהוא בא אלי ואז הוא אומר: 'כולם נותנים לי [...]']. הוא צריך אותי כמו שאני אותו. אם אין לחנויות ספרים טובים למכירה, קונים לא יכנסו. אם אין למו"לים ספרים טובים להציע, אנשים לא יקנו מהם.

אידלמן התבטאה לעניין זה באסיפה הכללית השנתית של התאחדות המו"לים, שהתקיימה בתחילת חודש פברואר, 2004: "התחלתי לחשוב שהספר [בוחרות בחיים" מאת דורית אלדר אבידן: שיחות עם נשים מוכות] הוא משל למצבו של ענף המו"לות בישראל". לדבריה, אם המו"ל אינו מקבל את הדרישות של המפיצים, רשת "סטימצקי" מפסיקה את הזמנות הספרים, או מזמינה בתנאים חדשים, שלא סוכם עליהם. "צומת ספרים" רוצה לשלם להוצאות הספרים רק לאחר מכירת הספרים לצרכנים³⁴ ומאיימת על המו"לים, שאם לא ייעתרו, היא תקנה מהם רק את הלהיטים.³⁵ עוד נכתב שם, כי כאשר הכריזה אידלמן באותה

³⁴ בשיטת ה"קונסיגנציה" – תשלום למו"ל בהתאם למספר הספרים שנמכרו מתוך אלה שהוזמנו בידי המפיץ (לא בהתאם למספר הספרים שהוזמנו), וכל עוד לא נמכרו הספרים שסופקו לא מקבל המו"ל תשלום.

³⁵ הנדלזליץ, מ. (3/4/04). דבר העורך, הארץ.

אסיפה, שהוצאת "שוקן" לא תספוג עוד מכות, לא ניתנה לה תמיכה גלויה מצד המו"לים האחרים.

גם עם "צומת ספרים" ניהלה אידלמן משא ומתן:

כשהם אמרו לי, "אנחנו נוציא [למכירה] רק ספרים מוזלים [שיימכרו] ב 15–25 שקל", אמרתי להם, שלא אכפת לי למכור להם כל מיני ספרים שיצאו בשנות ה-40–50 [...] היה לי את סולד'ניצין, 100 ספרים אחרונים, ומכרתי להם. יותר טוב היה לי למכור להם ספרים כאלה מאשר לגרוס אותם. יום אחד הם באו ורצו ספרים חדשים באותם תנאים, ואני לתנאים האלה לא הסכמתי. בשנה שעברה שוב ניהלתי אתם מו"מ על מכירה [ש] לא בקונסיגנציה, והגענו להסכם על תנאים ש[...] הייתי מוכנה לתת להם במכירה, והם החליטו שהם רוצים תנאים עוד יותר טובים. אמרתי: "לא, יש גבול למה שאני מוכנה לרדת", ועובדה – הם קונים את הספרים שלי³⁶.

מוכרי הספרים יטענו, כי כך הוא עולם העסקים. רשתות מכירת הספרים של "סטימצקי" ושל "צומת ספרים" נבנו היכן שרבים – וביניהם מו"לים לא-מעטים – נכשלו. חנויות במרכזי הערים ובקניונים כרוכות בהשקעה כספית גדולה מאוד, ובזה מצדיקות ה"אימפריות" הללו את דרישותיהן מהמו"לים. יחד עם זאת, למי שמשקיף על עולם הספר קשה שלא להביע תמיכה במו"לים הנאלצים להיכנע לתכתיבי מוכרי הספרים ומפיצייהם, הדורשים הנחות המותירות בידי המוציאים לאור רק חלק קטן ממחירו הקטלוגי של ספר. על הסיכויים להתמודד מול דרישות אלו בעידן הדיגיטלי ראו בסיכום ספר זה.

³⁶ בראיון עם רחלי אידלמן שערכה חנה קליימן ב-18 בדצמבר 2003.

מחלוקות בין ההוצאה לעיתון של המשפחה, פולמוסים בציבור ועם הוצאות אחרות

ספרים רבים של "שוקן" עוררו עניין בציבור – בשל ההקשרים הפוליטיים והחברתיים שלהם – עד כדי פולמוסים וסערות ציבוריות. כבר ציינו את "עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי", שיצא בזמן משפט אייכמן, ואת את ועדת-החקירה שקמה לאחר פרסום "רצח ארלוזורוב" מאת שבתי טבת. עניין דומה עורר ספרו של יואב גלבר, "למה פרקו את הפלמ"ח?", המתאר את הצעדים הצבאיים והחברתיים שנקט בן-גוריון לכינון הממלכתיות בישראל.

"רעב" מאת הסופר הנורווגי קנוט המסון עורר שערורייה מפני שהסופר נודע בתמיכתו בנאצים. אידלמן החליטה לתרגם ולפרסם את הספר בשל ערכו הספרותי והתרבותי. בעיתונות נכתב: "אין לשכוח שהמסון הוא סופר חשוב, שהשפיע על סופרים רבים וחשובים במאה ה-20 כולל על עגנון. לפיכך יש לברך את הוצאת 'שוקן' על ששברה את החרם, שהיה קיים, למעשה, בישראל על ספריו של המסון בשל תמיכתו בנאצים. קנוט המסון שיתף פעולה עם הנאצים במלחמת העולם השנייה וכתב מאמרים נגד האנגלים ובעד ההצטרפות לגרמנים. בשל תמיכה זו בנאצים הועמד לדין לאחר המלחמה רוב רכושו הופקע והציבור הנורווגי החרים את ספריו".³⁷

פולמוס מסוג אחר היה כרוך בזכויות, שהיו ל"שוקן" על כתבי קפקא (ראו בשער הרביעי של ספר זה). ס. יזהר מזהר במכתב למערכת "הארץ" על סירובה של "שוקן" לאפשר להוצאת "עם עובד" להוציא תרגום חדש לכתבי קפקא:

[...] אילנה המרמן הביאה הוכחות חותכות לצורך בתרגום חדש של הספר. והנה מתברר שפרסום תרגומיה ב"עם עובד" נמנע בשל החזקה שיש להוצאת "שוקן" על זכויות התרגום. התרגום הקיים של "סיפורים ופרקי התבוננות" איננו רק תרגום מיושן [...] אלא הוא פשוט השחתת

³⁷ שקלובסקי, ר. (6/5/77). "אידיאל החיים האינטנסיביים", הארץ.

קפקא. להחזיק במונופול את הזכויות על קפקא ולתת לציבור תרגום נפסד בהדפסה אחר הדפסה שש פעמים בלא לתקן אפילו את שגיאות הדפוס הבולטות זה כמו למכור בעזות מצח מזון מקולקל בלי לחשוש להוצאות גם לא לקנס. זה בוז לציבור ובוז גדול יותר לקפקא.³⁸

משא ומתן, שהתקיים לעניין זה בין "עם עובד" ל"שוקן", נכשל, וב"הארץ" פורסם מכתב תמיכה ב"עם עובד" (נזכיר כי מו"ל "הארץ", עמוס שוקן, הוא אחיה של רחלי אידלמן): "אנו מאמינים כי במתן אפשרות בחירה בין כמה תרגומים יש משום שירות תרבותי הן לקורא והן ליצירות קפקא".³⁹ נזכור, ש"הארץ" שייך למשפחת שוקן: המכתב הזה, מאת אחת מאנשי "עם עובד", ומכתבו של ס. יזהר, הם דוגמה לאי-התלות של העיתון באינטרסים הכלכליים של המשפחה. אידלמן, בדבריה כאן, מייצגת את הוצאת "שוקן":

ב-1994 פגו הזכויות שלנו על כתבי קפקא ו[כבר לפני כן], אילנה המרמן מ"עם עובד" החליטה, שהיא רוצה להוציא את קפקא, אז היא תרגמה אותו. לי זה נודע מרכילות, הייתי אז ראש התאחדות הוצאות הספרים בישראל, הכרתי את כולם וכולם הכירו אותי. שמעתי שהם עובדים על קפקא והתקשרתי לנירה הראל [מהוצאת "עם עובד"] ואמרתי לה: "זכויות [ה]יוצרים עדיין בתוקף אתם לא יכולים להוציא עדיין את קפקא", וכתבתי להם מכתב: "אני מודיעה לכם: זכויות היוצרים הן שלנו ואם תוציאו את הספר אני [אשיג מבית המשפט] צו מניעה". היא התרגזה וכעסה ואז היא כתבה את כל המאמרים האלה בעיתון, שהשוק צריך להיות חופשי ופרוץ. בשנת '94, כשהזכויות פקעו, היא יכלה להוציא ולא יכולתי לעשות כלום. זה אחד הדברים שהסופרים מתלוננים [עליהם] תמיד: שהם לא מקבלים מספיק תמלוגים.

³⁸ סמילנסקי, י. (12/4/91). "פשוט השחתת קפקא", מכתבים, הארץ.

³⁹ הראל, נ. (11/3/91). "סוגיית זכויות מבוכה", הארץ.

זכויות היוצרים מתקיימות עד השנה ה-70 למותו של היוצר והן נועדו להבטיח את התמלוגים ליורשיו (במקרה של קפקא נוצר מצב משפטי סבוך מכיוון שלקפקא לא היו יורשים ישירים ולפני מותו הורה לשרף את כתביו). אידלמן טוענת, שהזכויות האלה צריכות להיות תמידיות ולא לפקוע לעולם. לדבריה: "אם אני קונה מגרש ואני מורישה אותו לילדי, ואם הם לא ימכרו אותו, אוכל להוריש אותו לנכדי ולניני" – והוא הדין בזכויות היוצרים. אידלמן אינה רואה הבדל בין נכס חומרי לנכס תרבותי, שעליו להיות שייך בבוא הזמן לכלל הציבור, מה גם שיש לטפח את הנכס הזה. חידוש התרגום לכתבי קפקא (התרגומים הישנים נעשו בידי ישרון קשת, א.ד. שפיר, יצחק שנהר ושמעון זנדבנק) נועד לשמור על המורשת של הסופר, שלא תאבד מחמת העדר העניין, או האפשרות, של הדורות החדשים לקרוא את כתביו המתורגמים. על-כל-פנים, "שוקן" לא השכילה להפיק תרגומים חדשים של כתבי קפקא ולהציע לשוק את קפקא ה"מחודש" בלי קשר לתפוגת זכויותיה על כתביו.⁴⁰

אידלמן – שלא כרוב המו"לים – מתפלמסת לעיתים עם ביקורות על ספרים שהיא מוציאה. כך, למשל, הגיבה (במדור המכתבים של המוסף "ספרים") לביקורת שמתחה אבירמה גולן על ספרה של עמיה ליבליך, "סדר נשים" (2003):⁴¹ "עמיה ליבליך הגדירה את מחקרה כעוסק בנשים מן המעמד הבינוני [...] אבירמה תוקפת את הגבולות הללו וטוענת שעמיה ליבליך היתה צריכה לכלול בספרה ראינות עם אמהות חד-הוריות בדיור הציבורי [...] מדוע אבירמה גולן וגם שולמית אלוני, שביקרו את הספר, לא כתבו מאמר ביקורת על ספרה של דורית אלדר, 'בוחרות בחיים', שיצא לאור בהוצאת 'שוקן', והתייחס לנשים מוכות שחלקן הגיע

⁴⁰ מעניין להשוות זאת למעשה של "זמורה ביתן – דביר", שצוין לעיל: "לקראת פקיעת הזכויות הבלעדיות של 'דביר' על כתבי חיים נחמן ביאליק היא הוציאה ב-2004 את

⁴¹ היא יושבה לחלון – כל שירי האהבה".
⁴¹ גולן, א. (26/3/03). "אם יש זוגיות אחרת", **הארץ**.

לדיוור הציבורי? האם הדרישה לעסוק בשולי החברה היא יותר אופנתית מאשר העיסוק עצמו?⁴²

כפי שראינו בעניין הפולמוס בעניין תרגום קפקא, אידלמן אומרת כי ספרי הוצאת שוקן אינם זוכים להעדפה מצד העיתון של המשפחה. מיכאל הנדלזלץ, שהיה עורך המוסף "ספרים" של "הארץ", מאשר שאין קשר עסקי ומערכתי בין ההוצאה לעיתון וכי העיתון פועל משיקוליו הוא באשר למגמת הביקורת על ספרי ההוצאה, או לאי-פרסום ביקורת כל שהיא – התעלמות שאף בה יש כדי לפגוע במחבר ובהוצאה: "רחלי אידלמן פונה אלי לא יותר ולא פחות ממו"לים אחרים וכל מו"ל פונה ובא בטענות, אבל אין כל השפעה של הצדדים אחד על השני. מעולם לא נאמר, לא נרמז ואני גם לא מתנהל ולא מחשב את דרכי לפי ההוצאה. כשיש ספרים שהם טובים, ראויים, שיש לי עליהם ביקורת, אז אני מפרסם את הביקורת במהירות האפשרית שאני יכול. לפעמים יש ספרים טובים, שמסיבות כאלה ואחרות לא יסתדר שתהיה עליהם ביקורת, וזה גם יכול לקרות לספרים בהוצאת 'שוקן'. העובדה, שמדובר בקשר משפחתי בין שני המפעלים האלה – ההוצאה והעיתון – אין לה שום השפעה". הספר שכתב הנדלזלץ עצמו ופרסם על-ידי "שוקן" לא קיבל ביקורת במוסף "ספרים".

הנדלזלץ מספר על יחסיו עם רחלי אידלמן כמו"ל "שוקן", בקשר לסקירה על ביוגרפיה של צ'רצ'יל, ובקשתה שתופיע ביקורת על הספר: "היא אמרה, 'כן חשוב לי שזה לא יהיה סתם עיתונאי אלא מישהו שמכיר את ה'מטריה', ושזה יהיה מהר'. היא אפילו הציעה שם מסוים ואני חשבתי שהוא לא מתאים. אבל לא רק היא מדברת איתי בקשר לביקורות, גם מו"לים אחרים מתקשרים ואומרים לי: 'שלחתי את הספר למישהו שיכתוב ביקורת, רק תתקשר אליו שהוא יעביר לך את הביקורת'. קשה להסביר למו"לים שזה לא עובד כך. לגבי צ'רצ'יל חשבתי, שלי יש מישהו שכתב [כבר] על ביוגרפיה של צ'רצ'יל [...], והוא מתאים יותר מההצעה שלה. היא לא צד בעניין והיא לא אמורה לדעת מי כותב ביקורת". הוא מוסיף:

⁴² אידלמן, ר. (1/4/03). מכתבים, "מוסף ספרים", הארץ.

“אם יש ביקורת רעה על ספר שלה, רחלי בהחלט תתקשר ותצעק עלי, אבל היא לא היחידה”. יצויין כאן, שהנדלזלץ מדגיש את הקפדתו על ההיגיינה של הביקורת: “אם מבקר אומר שהספר מחורבן, אין לי בעיות איתו, אבל הוא לא יכול לכתוב שהמחבר הוא גם טיפש. זה לא לעניין... וגם בזה יש דרך לכתוב”.

דרך שוקן: השוואת הקטלוגים של הוצאת שוקן מהשנים 1941, 1969 ו-2003

שלושה קטלוגים עמדו לפני המחקר: הראשון – מ-1941, כששנים לאחר הקמת ההוצאה בארץ ישראל, והאחרים – מ-1969 ומ-2003/4. בשלושים וארבע שנותיה הראשונות, עד לשנת 1969, הדפיסה ההוצאה כ-200 כותרים. מאז ועד 2004 אור הודפסו על-ידה כאלף כותרים, רובם המוחלט על-ידי אידלמן, שכאמור מונתה למנהלת ההוצאה בשנת 1972. קטלוג תש”א (1941) מכיל את ספרי ההוצאה בעברית בלבד, שיצאו בברלין ובארץ והוא מבטא את שאיפתה של ההוצאה לבנות ארון ספרים יהודי חילוני. בולטים בו – מלבד כתבי עגנון – ספרי עיון ושירה, כגון שירי שאול טשרניחובסקי. בהקשר זה ראוי לציין את ההצלחה הכלכלית של ההוצאה, שהתמקדה בכותרים המיועדים לקהל מצומצם יחסית.

שני הקטלוגים האחרונים מורים על שינוי מגמת העריכה. בקטלוג של שנת 1941 לא היה אף ספר ילדים אחד ואילו בקטלוג של שנת 2003/4 נמנים 83 ספרי ילדים, מתוכם 14 חדשים. ספרי ילדים המשיכו לתפוס מקום נכבד בהוצאה גם בשנים שלאחר מכן (כולל ספרים בתרגומה של רחלי אידלמן מגרמנית: “איפה אתה, דבון?” מאת פלוריאן אהלה ו”ספר השיניים המתנדנדות: כל מה שכדאי לדעת על שני חלב” מאת איבונה רדניץ). תחום העיון התרחב בהשוואה לתקופה הקודמת כדי להוציא ספרים על פסיכולוגיה, על כלכלה ועל היסטוריה (ובכלל זה ביוגרפיות). נציין גם את הספרים הקשורים באקטואליה, כגון רבי-המכר של שבתי טבת, שצויינו לעיל, וכן “מלחמת שולל”, ו”עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי”, שבזכות נסיבות הופעתו – משפט אייכמן – הוא עורר עניין מיוחד. עם זאת, הקטלוג החדש מראה את חולשת ההוצאה בתחום ספרות המקור. בתחום זה –

בשירה ובפרוזה – ההוצאה כמעט ולא התחדשה. למעשה, מלבד הדפסות חוזרות לכתבים, שראו אור בראשונה זמן רב לפני כהונתה של אידלמן, תחום ספרות המקור כמעט ונעלם בה. יחד עם זאת, "שוקן" הרחיבה את פרסום תרגומי הספרות היפה.

פרק זה סקר את תולדותיו של בית ההוצאה בניהולה של רחלי אידלמן. כיום מנהלת בתה של אידלמן, יעל הדס, את ההוצאה. אידלמן הגדילה מאוד את נפח הפעילות של ההוצאה והרחיבה את תחומי העיסוק שלה, אבל הישגי התרבות הגדולים של "שוקן" – הוצאת כתבי המכון לחקר השירה וכתבי עגנון, קפקא ויהודה עמיחי⁴³, וכן מפעלי תרגום אפלטון וניטשה – שייכים לקודמיה בהנהגת ההוצאה. המפעלים וההישגים הללו לא פגעו באיתנות הכלכלית של בית ההוצאה. אפשר, כאמור, לראות את המשכם במפעל תרגום המחזות היווניים הקלאסיים והוצאת כתבי היד מהעוזבון של עגנון. "שוקן" מיצבה עצמה כהוצאה מובילה בתחומי העיון – מדעי היהדות, כלכלה, משפטים, חינוך, פסיכולוגיה, סוציולוגיה ופילוסופיה. עיקר הפעילות המו"לית של אידלמן בעשור השני למאה העשרים ואחת היא בעיקר הדפסה חוזרת של "כוכבי העבר", יחד עם תרומה חדשה בתחום בספרות הילדים, ספרות העיון ומעט בספרות היפה.

בראיון שקיימה כרמית ספיר-ויץ בשנת 2009 אמרה רחלי אידלמן: "המחשבה הראשונית הייתה שיעל תמשיך לפתח את ההוצאה הלאה. מצד אחד אני אומרת תודה לאל. מצד שני כשאני רואה מה קורה בשוק הספרים, אני מבינה את הבעייתיות... מדי פעם עולה בי השאלה אם בחרתי נכון מבחינה תרבותית. זה מקצוע נהדר, אבל אני לא משוכנעת שעשיתי את הדבר הנכון מבחינה כלכלית. בטח לא היום"⁴⁴.

⁴³ ראוי כי כרכי שיריו יזכו לתוכן עניינים, המתחיל במילות השיר בסדר אלפביתי, המקל על החיפוש.

⁴⁴ ספיר-ויץ, כ. (14/6/09). המשכיות בעלילה: מו"לות משפחתית. NRG ומעריב. ראו: <http://www.nrg.co.il/online/47/ART1/903/142.html> נדלה לאחרונה בספטמבר 2016.